

III-2-59

№ 4245

II 975

ОБЩЕСТВЕНА БИБЛИОТЕКА НА БЪЛГ. АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КНИГА XLV.

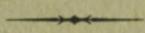
ОТДЪЛЕНЪ ОТПЕЧАТЪКЪ

Нашият юридически фолклоръ около продажбата на конь

отъ

С. С. Бобчевъ

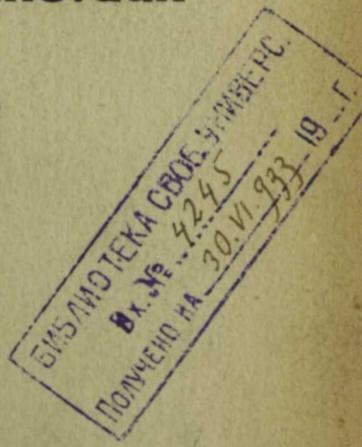
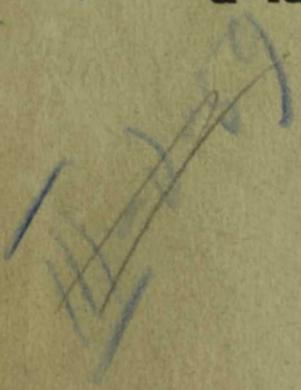

Notre folklore juridique relatif à la vente des chevaux

par

S. S. Bobtchev

professeur

На Библиотека
на Свободния Университет

II 975

Соприш, 29. VI. 933.

отъ авторъ

Нашиятъ юридически фолклоръ около продажбата на конь

(Очерки по обичайното право)

Отъ С. С. Бобчевъ

(Четено въ Философско-обществения клонъ на 16. IV. 1931 г.)

I

Уводна бележка.

Защо и какъ сж написани тѣзи очерки.

Нашиятъ юридически фолклоръ въобще продължава да бжде една девствена нива — една цѣлина — не само необработена, но и до сега неизбродена. Юридическиятъ ценности, които се заключаватъ въ родния фолклоръ, сж извънредно голѣми. Правникътъ-историкъ и всѣки, който се занимава или би решилъ да се занимава съ обичайно право, не бива по никой начинъ да изпуска изъ предъ видъ тази страна на народния животъ.

Въ юридическия фолклоръ се срѣщатъ редица символи, формули, изрази, обрядности, които, подложени на подробна критическа работа, могатъ да дадатъ обяснения за нѣкои тъмни страни въ обичайното право, както и да послужатъ за отгатвания и налучквания смисъла на ранни правни институти.

Въ продължение на столѣтия и тисячилѣтия народниятъ духъ е прибѣгвалъ до символи, формули, пословици, за да улесни текущитъ нужди, да уреди сдѣлки, препирни, въобще правоотношения. Създавалъ си е той правни обичаи, които сж външната форма на изражение на обичайното право, на обичайния кодексъ. Символитъ сж най-раннитъ формални действия, въ които народътъ облича своитъ юридически понятия. Формулитъ идатъ да изразятъ съ думи тѣзи понятия; пословицитъ пъкъ кристализиратъ въ кратки изречения цѣли решения. Най-после обрядноститъ санкционирватъ сдѣлките.

Всички сдѣлки по договори за продажби (emptio-venditio), — купуване и продаване, размѣна, даване подъ наемъ (кирия) и други договорни отношения около коня представляватъ единъ кжсъ отъ голѣмото цѣло на договорни обичайни правоотношения. Юридическиятъ фолклоръ обема маса подробности за качествата, характеристиката, значението, прехвърлянето собствеността на коня и пр. и пр.

Това обстоятелство обърна моето внимание, особено като срещнахъ крайно интересни и многозначущи подробности — символи, формули и обрядности, които придружаватъ покупката на коня и условията, при които се извършва тя.

Преди да пристѣпя къмъ написване тѣзи очерки, трѣбваше не само да проуча по възможность голѣмата маса материяли, които се заключаватъ въ нашитѣ сборници за народни умотворения, въ които е изложенъ ценниятъ нашъ юридически фолклоръ, а азъ направихъ и непосредствени проучвания при посещения на нѣкои сжръ-пазари — говежди пазари въ Варна, София и по-рано въ Пловдивъ и Карнобатъ. За да бжде, обаче, по възможность пълна тази ми студия, азъ направихъ една така да се каже провѣрителна анкета, къмъ която привлѣкохъ добри приятели и познайници, вещи познавачи въ продажбитѣ и покупкитѣ на сжръ-пазаритѣ.

Направихъ тази анкета въ време на моето пребивание въ Варна, презъ лѣтото 1930 г. Таквизъ вещи лица бѣха:

1. Атанасъ А. Буровъ, познатъ търговецъ и общественикъ отъ Г. Орѣховица, гдето всѣка седмица става пазаръ за добитѣкъ. Освенъ това г. Буровъ, любознателенъ и общителенъ човѣкъ, се е интересувалъ, разпитвалъ и познава много добре както терминологията, тѣй сжщо и условията, при които е ставалъ и става пазарлъкътъ (сговорътъ)¹, продажбата и предаването на добитѣка отъ продавача на купувача.

2. Никола Шушоевъ отъ Тулча, 60-годишенъ, дългогодишенъ търговецъ, между друго и на добитѣкъ. Той познава и обичаитѣ по предмета въ Добруджа и Бесарабия.

¹ Тази често употрѣбявана дума — пазарлъкъ = е станала у насъ като българска. Геровъ я тълкува съ „сговоръ“. Тя има своитѣ производни и сходни: п а з а р ъ — договарямъ, ценя; п а з а р я се, обича да се пазари; п а з а р у в а м ъ — купувамъ едно-друго. Въ много случаи вмѣсто пазарлъкъ употрѣбяватъ думата п а з а р ъ.

3. К. Йордановъ, познатъ търговецъ въ Варненско, 40 годишенъ, родомъ отъ Арбанаси.

4. Петъръ Арнаудовъ, 43-годишенъ, отъ Г. Орѣховица, сега живѣе въ Варна.

Въ срѣщата си съ тѣзи вещи лица, азъ имъ поставихъ редица въпроси, на които всѣки отъ тѣхъ отговаряше споредъ своето наблюдение, знание и разбираене.

Като се решавамъ да дамъ ходъ на тази моя студия, трѣбва да забележа, че тя не разчитва на никаква изчерпателность.

Въ всѣки случай, обаче, щѣ ми се да вѣрвамъ, че тя ще може да послужи на желаещитѣ, като една изходна точка за по-нататъшни занятия въ тази областъ.

гр. София, 10 февр. 1931 г.

II

Коньтъ въ старината въобще и у насъ

Появяване и значение на коня въ най-ранно време. Коньтъ у старитѣ българи. Законъ соудный людьмъ. Хрисовули. Правни мѣрки противъ конекрадството: доказателства. Народното обичайно право за конетѣ.

Много рано — преди тисячилѣтия — коньтъ станалъ познатъ като полезно животно, необходимо въ известни случаи за човѣка. Той се появява най-напредъ въ Азия, отдето скоро-скоро се разпространява въ Африка и другитѣ части на свѣта. За насъ тукъ е излишно да се спираме върху естествената история на коня, върху неговия физически строежъ, качества, еволюция — диво и питомно състояние. Сжщо така не ще се занимаваме съ разнитѣ породи и типове коне: персийски, арабски, монголски и съ тѣхнитѣ поддѣления: сжщо така не ни интересуватъ и новитѣ породи коне, добити чрезъ всевъзможни изкуствени кръстосвания.

За нашата задача е достатъчно да отбележимъ, че коньтъ е станалъ едно необходимо полезно животно, ценено въ всѣко негово качество въ домакинството: за яздене, за впрѣгане и пр. Вредъ въ свѣта коньтъ е билъ предметъ на голѣми грижи, отгледвания и пр. Народниятъ кодексъ рано се е занималъ съ него. Та и нѣкои ранни законодателства — чужди и славянски — не сж пренебрегвали да помислятъ, какъ да оградятъ собствеността на коня, какъ да се борятъ

съ конекрадството — познато и въ дълбоката старина, както и въ ново време.

Въ заченкитѣ и на българския исторически животъ конетѣ сж били предметъ на особено гледане. Българската конница се е отличавала съ своята издържливостъ, която е била едно отъ главнитѣ условия за военнитѣ действия и сполуки на българската войска. Лѣтописци и разни първоизточници свидетелствуватъ за българската конница, като за единъ образецъ институтъ, игралъ голѣма и решителна роля въ кървавитѣ срѣщи на българския елементъ съ чужди.

Понятно е и вниманието, което първиятъ съставитель на една българска правна сбирка — Законъ соудный людѣмъ — е обърналъ върху въпроса за конетѣ въобще и за едрия добитѣкъ. Въ тази правна сбирка има специални наредби, които засѣгатъ по единъ строгъ начинъ въпроса за кражбата и за злоупотрѣбенията съ чуждия добитѣкъ и особено съ бойнитѣ коне.

22, 23, 24 статии отъ Кратката редакция на ЗСЛ предвиждатъ на първо мѣсто защита за коня, ако нѣкой, като го вземе, не го пази здравъ и го повреди. Сжщо, ако нѣкой затвори чуждъ добитѣкъ или по други начинъ го погуби. А сжщо така и по-особено тежко наказание се предвижда на тогосъ, който на война открадне конь¹.

Въ хрисовулитѣ на българскитѣ царе се говори за алагатори, които сж били придворни чиновници, заведващи царскитѣ конюшни и коне².

Имаме и тегоба — зоби, която е тежала върху населението, особено въ време на приселищата. Населението, което е било длъжно да посрещне и даде станъ на царскитѣ хора, дължало още да даде зоба на конетѣ, съ които тѣ сж пжтували³.

¹ Вж. С. С. Бобчевъ. Старобългарски правни паметници. Кратка редакция на ЗСЛ, стр. 91.

² Иже сжт алагатори, Рилски хрисовулъ, даденъ отъ Ивана Шишмана; Витошкиятъ — даденъ отъ сжщия на мѣнастиря св. Богородица при София (Драгалевския м-ръ); Г. Ильинскій въ своя капиталенъ трудъ „Грамоты болг. царей“ тълкува алагаторъ — началникъ на ескадронъ, заведующия конната служба; Иречекъ. История б., руски преводъ, 523.

³ Орѣховски хрисовулъ, даденъ отъ Ив. Александра на Орѣховския мѣнастирь.

Сжцо е имало и тегоба — подвѣж, т. е. вземали коне, волове и пр. за превозване вещитѣ на царскитѣ хора¹.

Българскитѣ царе, князе, боляри, мѣнастири сж имали цѣли стада коне, отглеждани, охранвани за военни или стопански цели. Това положение е преживѣло и въ време на турското владичество. Голѣмо конаре, Катунско конаре, Конари — всичко това сж названия, които посочватъ, че мѣстото е служило за военно-стопански цели около коня.

Конекрадството, което навсѣкжде по свѣта, та и въ нашитѣ земи, е било винаги единъ бичъ за селското и въобще народното стопанство, е извиквало строгитѣ мѣрки на законодателя и управника, за да ограда по възможность собствеността на коня. Продажбата на коне е била уреждана въ всички законодателства при нѣкои строги форми и условия, за да не може лицето, у което се намѣри краденъ конь, да се извърта съ оправдания, че то има този конь по приемство отъ когото и да било. За такива случаи въ старо време българското правосъдие е знаело тѣй наречения сводъ, т. е. очна ставка, съ посрѣщане на правоприемникъ и правопредателъ. Въ съвременния нашъ езикъ имаме думата сводъ, своде, Своге и др. производни.

Сводътъ е единъ видъ очна ставка и се е състоялъ въ следното: нѣщо е откраднато, кой е крадецътъ, не се знае, но у едного се улавя крадената вещь. Този е длъженъ, наедно съ тжжителя да отиде при оногози, който му е предалъ или продалъ тази вещь. Този втори може да посочи трети и пр., догдето се свърши съ това, че едно посочено лице най-после не може да посочи, отъ кого е купило или взело вещьта. Въ такъвъ случай последниятъ посоченъ се смята за виновенъ, за крадецъ. Ако подозрѣниятъ каже: „азъ купихъ отъ друга земя“, единъ сждъ е, който ще се произнесе по неговата невинность².

Нашето народно обичайно право се е грижило сжцо да оздрави продажбата на едъръ добитъкъ, особено на коне. То е създавало цѣла редица наредби, символи, формули и други

¹ Орѣховския и Витошки хрисовули.

² За Сводъ има интересни сведения въ Законника на Стефана Дущана, статии 180 и 193, а сжцо така и въ Русская Правда и въ Ческия Конрадовъ законъ (срв. С. С. Бобчевъ. История на старобългарското право 1910, стр. 407).

обрядности, при които се извършва тази продажба¹. Единъ празникъ е посветенъ отъ народа на коня — Тодоровденъ.

Внесенитѣ въ обичайния кодексъ символи, формули и обрядности, сж целяли и формално да оздравятъ (сравнително) извършената продажба на коня и при случай на кражба да може да се доказва по възможность лесно престѣпното деяние.

Ако въ днешно време има специални чиновници, назначавани съгласно съ законъ и общински наредби, които се занимаватъ съ регистриране продажбитѣ на добитѣкъ, въобще и по търговетѣ (панаиритѣ) и други пазари, каквито сж тѣй нареченитѣ сжръ-пазари; ако въ днешно време нѣкой добитѣкъ безъ билетъ за собственостъ отъ надлежния чиновникъ (интизапчия) не може да се продаде и благодарение на тѣзи билети е лесно хващането на злоупотрѣбителя — крадеца или измамника при подобни продажби; то българскиятъ обичаенъ кодексъ и въ туй отношение има своитѣ доста годни срѣдства, за да се запази добросъвестната продажба и да се хване злоупотрѣбительтъ или крадецътъ на чуждъ добитѣкъ.

Тѣзи годни срѣдства се криятъ въ тържественитѣ актове, символи, формули и обрядности при продажбата на коня.

III

Търгове (панаири и пазари)

Старитѣ търгове и новитѣ панаири и пазари. — Произхождение на панаиритѣ у насъ. — Сжръ-пазаритѣ — говежди пазари: въ градове и села.

У насъ обикновено и въ време на турското владичество и отъ освобождението насамъ продажбата на добитѣкъ, включително и на коне, става на тѣй нареченитѣ сжръ-пазари, т. е. говежди пазари. Сжръ-пазаръ е турска дума, сжжръ или сжгжръ ще каже волъ, говедо. На тѣзи панаири се явяватъ въ голѣмъ брой — това зависи отъ мѣстносттата — продавачи и купувачи. Панаиритѣ сж били познати у насъ въ старина, като търгове. За тѣхъ говорятъ

¹ Вижте по-долу рубриkitѣ: Народнитѣ умотворения за коня; — по-словичитѣ за коня. Срв. Н. П. Загоскинъ. Право русскаго народа. Лекции и изслѣдования. Т. I. стр. 450-451. Сжщо срв. Брисо. Курсъ по общата история на френското публично и частно право, стр. 1396 и сл. — Brissaud. Cours d'Histoire générale du droit français public et privé, стр. 1393 и сл.

и нашитѣ хрисовули¹. Има сжръ-пазари всѣкинедѣлни, седмични²; има сжръ-пазари годишни, и тѣ се произвеждатъ свое-временно въ голѣмитѣ панаири, каквито е имало и има у насъ въ много градове: Айтось, Берковица, Бургасъ, Видинъ, Ескиджумая, Узунджово, Дупница, Карнобатъ³, Каваклии, Кула, Казанлъкъ, Плѣвенъ, Пловдивъ, Стара-Загора, Станимака, Севлиево, Т. Пазарджикъ, Хасково, Чирпанъ и пр.⁴ Седмични пазари, на които става продажба на добитѣкъ, има въ много градове. Нека поменемъ по-известнитѣ: Г. Орѣховица, Пловдивъ, Варна, София и много други.

¹ Самата дума панаиръ произлазя отъ грѣцката *πανηγυρις*, буквально празникъ, тържество; сжщо означава — ярмарка, la foire — нашиятъ панаиръ, пазаръ и сборъ. Въ Русе има махала и до сега наричана сжръ-пазаръ, т. е. пазаръ, на който се продавали коне, говеда и др. едѣръ до-битѣкъ. Геровъ Речн. панаиръ, панагюръ—голѣмъ пазаръ, що става негде въ уречено време и трае нѣколко дни и на него дохождатъ търговци отъ много мѣста за продаване и купуване; всеградъ, купци, сборъ, съборъ; р. ярмарка, ярмонка. 2. сборъ, съборъ негде за нѣкой празникъ. — Въ хрисовулитѣ панаиритѣ се наричатъ: фороси (дубровнишки хрисовулъ), панагири и търги (виргински хрис., даденъ отъ Константина Тиха на манастиря св. Георги при Скопие: съ панагиремъ иже стаеть н. сентебри и търга; — съ търгомъ).

² И въ старо време и сега понѣкжде панаиритѣ ставали и ставатъ въ деня на храма на мѣстото, гдето се е събиралъ сборъ, съборъ.

³ Азъ съмъ ималъ два пжти случай да посетя Карнобатския панаиръ, който е единъ отъ голѣмитѣ въ нашенско панаири. Той става дваждъ въ годината: въ петѣкъ преди Петдесетница и трае две недѣли; на Кръстовденъ и трае десетъ дена. Сжръ-пазарѣтъ на този панаиръ трае три дни и привлича маса продавачи и купувачи. Карнобатската община е разходвала повече отъ два милиона лева за ограждане мѣстото, дето става панаирѣтъ и така да може да държи известенъ редъ и предпазване отъ всѣкакви кражди и злоупотрѣбения. Карнобатскиятъ панаиръ е единъ отъ по-старитѣ въ България. На него се довеждатъ за проданъ и коне, и говеда, и биволи, и овци, и кози. Тукъ идватъ за сдѣлки не само отъ Бургаския, но и отъ други окржзи.

⁴ М-вото на търговията, промишленостъта и труда обнародва периодически списѣкъ на панаиритѣ и пазаритѣ въ Царството, които сж разрешени и за селата. Едно голѣмо надварване става въ тази областъ. Всѣки градъ и всѣко по-голѣмо село се домогва, иска, подава заявление следъ заявление и ходайствува да му се разреши да има поне недѣленъ пазаръ — сматрянъ и донѣкжде основателно, като едно срѣдство за стопанско повдигане или поне за улеснение на поминѣкъ. Разрешени сж панаири и сжръ-пазари въ таквизъ села, като Б. черква, Вишовъ градъ, Даутлари. Г. и Д. Джбникъ и пр.

IV

Какъвъ едъръ добитъкъ се довежда за проданъ на сжръ-пазаритѣ¹

Коне: разни възрасти на коня и какъ се гледа на тѣхъ при продажбата. — Волове. — Биволи. — Названия и възрасти.

I. На първо мѣсто конь или кобила.

Както се помена, грижата за отгледване на конь е много голѣма въ селското стопанство. Кончето, току-що родено, дълго време не се отдѣля отъ майка си и, ако стане нужда, продава се наедно съ нея. Ако се е ожребило презъ пролѣтѣта, то носи название жребе; ако ли се е ожребило презъ зимата, носи името изимелакъ. И жребето, и изимелакътъ, съгласно съ юридическия фолклоръ, не се продаватъ отдѣлно.

Следъ това следватъ други названия на кончето: а. кондакъ — това е конче отъ една до две години; б. омакъ — за мъжко, омакия — за женско конче отъ 2—3 години.

Яловакъ е конь скопенъ, който не се язди и който се праща въ ергелята. Той се обучава по-късно за езда и за теглене талига. Ялова кобила е, която не може да се жреби.

Трѣбва да се има предъ видъ, че за джамбазитѣ — за продавачи и купувачи тѣзи възрасти на коня иматъ голѣмо значение при продажбата.

Възрастта на коня се познава по зжбитѣ. Наистина, пословицата казва, че конь не остарява, а торба остарява. Обаче, въ живота, колкото и да се храни добре съ ечмикъ, за да не остарява конътъ, пословицата не важи за джамбазитѣ. Тѣ гледатъ и правятъ своитѣ преценки за годинитѣ по зжбитѣ, по това, кои зжби още не сж се появили, кои сж се появили или изчезватъ, по нѣкои ямички на горната и долната челюсть и пр.

При продажбата важи и косъмътъ на коня. Той може да бжде вранъ, дорестъ, алестъ, сивъ, бѣлъ и пр. Избиратъ най-много и плащатъ най-скжпо за врания и дорестия конь. Знае се и народната пѣсенъ, която възпѣва предимно „Врана коня“.

И вървежътъ на коня се взема въ внимание при неговата оценка. Такъвъ вървежъ може да бжде: а. рахванъ (ра-

¹ По предмета има подробности у Д. Мариновъ. Жива старина кн. IV.

ванъ). За такъвъ конь се дава най-висока цена; б. караишкинъ — буквално преведено черенъ вървежъ — смѣта се сжщо така за добъръ вървежъ. Идатъ следъ това: в. трѣстъ; г. галопъ; д. карьеръ.

У конетѣ може да има недостатъци, отъ които едни сж явни, а други скрити. Ето по-главнитѣ недостатъци: 1. Тутукъ — конь, който често се спѣва¹, когато върви и яздачтъ му може да падне, ако не е привикналъ и ако не се държи добре; 2. Перделия — очитѣ на коня се гледатъ, като да сж здрави, а въ действителность той не вижда. Коньтъ може да има перде само на едното око, а понѣкога и на дветѣ; 3. копитата може да сж изядени и да не държатъ петалото (плоча), защото гвоздей не може да се закове здраво; 4. Текнефесъ² — когато коньтъ се задиша, кашли.

Горепосоченитѣ недостатъци сж явни. Купувачтъ лесно може да ги забележи при избора на коня. За такива недостатъци, веднѣжъ коньтъ продаденъ, паритѣ взети, интизипскиятъ билетъ издаденъ — връщане нѣма. Ето защо нѣкои купувачи викатъ вещи люди, които да се произнесатъ за качества на коня. Има дума „отъ колець на колець се вързаль“. То ще каже, че продавачтъ е извелъ коня и купувачтъ го гледалъ, прибралъ и вързаль у дома си. Така че той не може да се повръща.

II. Волъ или крава.

И волтъ се цени по възраст и качества: телето бозае, додето склучи година. Въ това време то не може да се продава отдѣлно отъ майка си — кравата. Обичайниятъ кодексъ запрещава на селянина да отбива телето, за да го продаде за клане. Туй се счита за нѣщо лошо, за грѣхъ, който може да докара нѣкое нещастие на кжщата.

Телето става даначе, като мине година и додето навърши две години. Следъ това мжжкото теле е наводникъ, а женското — наводница или юнецъ и юница. Третата година мжжкото е нателякъ, женското нателячка. Следъ това вече нателякътъ става волъ или бикле, а нателячката — крава.

¹ У Герова. Тутукъ конь, който често се спѣва.

² У Герова. Текнефесъ — т. който има задухъ. Той мжчно диша и често кашли. Текнефесъ конь, р. лошади съ запаломъ, которой запало, жагога.

На пазаря тѣзи възрасти иматъ значение за цената на добитъка.

Крава, която е ялова и не се тели, нарича се щирца или истричава.

И волътъ се продава „отъ колецъ на колецъ“, и купувачътъ трѣбва да си отваря очитѣ, защото следъ свършване на продажбата повръщане нѣма.

III. Биволъ или биволица.

Възраститѣ сж следнитѣ: тюрме е, додето биволчето суче. Тюрмето не се отдѣля отъ майка си, както и телето не се продава, освенъ съ майка си. — Турмакъ е мжжкото, турмакия — женското, додето склучи две години. Наводникъ мжжко и наводница женското, като встѣпи въ трета година, додето я напълни. Петелякъ — мжжко, петелячка — женско, като встѣпи въ четвърта година и я напълни.

Годинитѣ следъ четвъртата се опредѣлятъ по отелването на биволицата: казватъ биволица на едно тюрме или на една турма, на две, на три и т. н. Една биволица може да има до 15 тюрмета. А подиръ това, коли се за пастърма.

При продаване на биволъ или биволица пита се, дали не сж огничави. И наистина, огницата е единъ недостатъкъ, при който купениятъ добитъкъ може да се повърне и следъ 6 месеци отъ продажбата.

Ценитѣ на добитъка.

Въ старо време паритѣ сж били много скъпи. И добитъкътъ, както и другитѣ предмети отъ селското стопанство сж имали доста малки, низки цени. Споредъ сведения, събрани отъ Д. Мариновъ за зап. България, преди 100 години въ времето на Мора-кавгасж (т. е. завѣрата) и Шумна кавгасж (Шуменската битка, 1829) добитъкътъ въ западна България се продавалъ по следнитѣ цени: крава — 25—30 гроша; волъ — 80—90 гр.; биволъ — 160 гр.; чифтъ волове — 160 гр.; конь — 80, 90, най-добриятъ 100 гроша; овца — 5—6 гроша, заедно съ агне.

Въ днешно време ценитѣ на единъ конь се мѣнятъ между 2500—6000 лева. Има обаче и не толкозъ добри коне, — които се продаватъ и по-евтино.¹

¹ За ценитѣ за жива стока на софийския пазаръ въ османско време вижте сведенията на Д. Ихчиевъ въ Известия на Бѣлг. Историческо д-во, кн. II и III.

V

Праздникът на коня

Тодоровъ-день. — Образътъ на св. Тодоръ въ народното разбиране. — Надпрепусквания и надбързания: какъ ставатъ и каква награда се дава за добрия конь. — Какви празници се празнуватъ на Тодоровъ-день: нашата конница и файтонджиитъ.

Колко българскиятъ народъ — впрочемъ и други народи отъ неговата социална и битова структура — тачи коня, се вижда между друго отъ празника, който вѣроятно още въ езическо време е съществувалъ въ народнитъ обичаи, а следъ това се е изразилъ въ празнуване на св. Тодоръ, — първата сжбота на Великия постъ. Този празникъ носи названието Тодорица, въ западна България.¹

Народътъ казва, че за да бждатъ здрави конетъ и за да се плодятъ кобилитъ, трѣбва да се празнува Тодоровъ-день или Тодоровица. Ето защо още отъ сутринта мѣсятъ два колака (хлѣбове), наречени св. Тодоръ и св. Петка, прекадяватъ ги заедно и ги раздаватъ. Колача на св. Тодоръ нѣкъде го носятъ въ черкова, за да се благослови; следъ това за раздаване го чупятъ на голѣми залъци. Когато ще се даде нѣкому този залъкъ, въ западна България, жената ще процвили като кобила и ще ритне като конь. Следъ това следватъ благословения: кобилитъ да се ожребватъ все съ женски жребета. Отъ тоя сжщи колачъ се слага въ трицитъ или ечмика, зобъта и се дава на конетъ. Презъ цѣлата първа недѣля на Великия постъ прието е да не готвятъ никакви варива (бобъ, леща, грахъ, лукъ) въ прѣстено гърне, за да не ловятъ конетъ гуторачъ — болестъ, отъ която конътъ умира.

Споредъ народното предание и вѣрване, св. Тодоръ този день обличалъ 9 кожуси и отивалъ при Бога да се моли да дойде по-скоро лѣтото. Докато влѣзе при Бога и излѣзе, той си забивалъ маждрака о земята и привързвалъ о него коня си. А когато излазялъ отъ при Бога, изъ дупката, дето билъ маждракътъ му, излазяла пара.

Почти въ цѣла България — въ села, паланки и градове, съществува обичаятъ на надпрепускване — въ зап. България надбързване, или кошия по турски. Надпрепускването въ

¹ Д. Мариновъ, ц. с. За сжщия случай вж. у Чолакова. Бълг. народенъ сборникъ.

общи черти се извършва така: Най-напредъ или нѣколко дни преди Тодоровъ-день въ селата събиратъ помежду си ечмикъ или пари и опредѣлятъ наградата за оногозъ, чийто конь изпревари или надбързи другитѣ. На Тодоровъ-день, въ сжбота, участницитѣ въ надпрепускването излизатъ навънъ отъ селото на равно поле, изкарватъ за целта най-добритѣ си коне. Първото нѣщо на полето е да се опредѣли съ нишанъ (белегъ) мѣстото, додето ще трѣбва да се препуска съ конетѣ: който стигне до белега (нишана) най-напредъ, нему се дава наградата.

Понѣкога става препирня по въпроса за това, кой първи е пристигналъ съ коня си до опредѣления белегъ. Препирнята се разрешава отъ присѣтстващитѣ старей, които съставятъ нѣщо като единъ помирителенъ или арбитраженъ сждъ. Неговото решение е окончателно, и то не може да се отмѣнява или измѣнява.

Има села, гдето въ турско време коньтъ, който е изпреварилъ, се накичвалъ съ вѣнци, цвѣтя, китки и вървѣлъ най-напредъ предъ всички коне, съпровожданъ съ зурли (свирки) и тѣпани. Когато стигне до дома, на вратника излиза да го посрещне мома или невѣста съ чистъ калаисанъ котелъ, напълненъ съ прѣсна вода или вино. Съ тази вода или вино поятъ коня. Презъ цѣлия день въ кѣщи на селянина, чийто конь е изпреварилъ и се е отличилъ въ този день, става сборъ. Старитѣ се черпятъ и приказватъ, какъ въ старо време се е празнувалъ този день, а младитѣ играятъ хоро.

Макаръ този празникъ въ днешно време да не е зачетенъ съ тѣзи обрядности и подробности, както въ старо време, обаче, неговото тачене въ основнитѣ му черти продължава да се проявява въ градове, и не само въ села.

Тодоровъ-день е избранъ въ днешно време у насъ за празникъ на конницата (кавалерията).

Файтонджиитѣ сжщо така празнуватъ Тодоровъ-день и се надпреварватъ съ каране.

Има повѣрие, че който не тачи като празникъ този день, коньтъ му ще умре.

VI

Какви сж принадлежноститѣ на коня

Юларь, юзда, самарь, седло, беллеме, кускунь, колань или поясъ. — Петало и клинци или гвоздеи.

По общо правило коньтъ на панаиръ или пазаръ се продава голъ, само съ единъ юларь. Обаче принадлежноститѣ къмъ коня иматъ значение, както въ обикновения фолклоръ, тѣй и въ стопанско-правния. Въ народнитѣ пѣсни ние срѣщаме крайно интересни описания на тѣзи пранаджности: стѣгатъ коня со деветъ колани, подъ гривата му турятъ жълта боздугана, подковаватъ го съ „кара грошъ плочи“, много пжти сребърни, коватъ го съ златни клинци (алтъни), седлото му е отъ чиста свила камуха, юздата му е отъ кара грошове.

Сжщественитѣ принадлежности на коня сж:

1. Юларь. Каза се, че конь безъ юларь не може да се продава. Юларь е турска дума —, по български — углавникъ, оглавъ, водилка.

Юларь, споредъ Герова: турска дума, по български водило на углавникъ: уларь-потягло, капистра, поводникъ, власть; по руски обротъ, недоуздокъ.

Власитѣ употрѣбватъ думата капистра, отговаряща на нашия углавникъ.

2. Юзда или уздж. У Герова: туряне юзда на коня, за юздвамъ; по руски мудщучить лошадь. Стѣгамъ нѣкому юздата, не го оставямъ да прави каквото си ще, да се разпуща; прижать къ ногтю, подъ ноготь. Условно: На конска глава юзда прилича. На ученъ конь юзда не трѣбва.

Умалително казватъ юздица и юздичка.

3. Самарь. По турски: семерь. У Герова: 1. Направа, която турятъ на гърба на животно, за да се туря на нея товара и да се яха по-добре. — Наложихъ му самара, — набихъ го. Тури му самарь, па го пусни да брули круши, ако е лошъ, т. е. натири го. Арень самарь носи, добре е натоварень. — Бий, удрай самаря да се сѣща магарето (кобилата). — Руски: Кошку бьютъ, а невѣсткѣ навѣтки дають. Нѣма що да чини на коня, онъ му бие самара. Магаре нали си, самари много. Коня за четиресе, самаря му за петдесеть (подигравка). Дорде има самарь, защо да язди на голо.

У Дюверноа. Самарь-семерь, Bât.

4. Седло. У Герова обяснение: особена направа, която прикрепятъ на гърба на конь и на която седятъ, когато ездятъ. Прилича му като на магаре седло. Дай му конь, че му дай и седло. Малка колибка, а за седло мѣсто има. Геровъ привежда и следната пѣсенъ, която не казва отъ где взема:

Напой го съ силно руйно вино
Назоби го съ едъръ бѣлъ оризъ
Уреди му сребърното седло
Запаши му златнитѣ зингии.

Въ нѣкои пѣсни седлото е синьо:

На сива коня яхаше
На синьо седло седеше.

У Дюверноа:

Подъ сѣнки седятъ златари
Златни си седла златѣха
Златни си юзди шиеха.

Подъ самаря и седлото слагатъ белеме — потникъ — за да е меко на коня и да не го отрепва.¹

5. Поясъ, коланъ. Седлото и самарятъ се привързватъ съ коланъ или поясъ. Таквизъ пояси (колани) обикновено сж два, нѣкога и три. Сега ги правятъ широки и се задоволяватъ съ единъ поясъ. Въ пѣснитѣ има препасване съ деветъ коланя.² У Герова: коланъ, турска дума: а. поясъ за стѣгане съ него седалото, самаря на добитъкъ: попръгъ; подсѣдѣльникъ. Стегни коланя да се не претури самаря; б. поясъ като коланъ за престѣгане презъ кръста човѣкъ; поясъ.

У Дюверноа: коланъ — ceinture, sangle. Поясъ, подпруга.

6. Зенгии. — Турска дума, стремя, мн. ч. стремена. — У Герова юзенги, стремя, стрѣмень, стремень, стремя; руски — стремя.

У Дюверноа: зенгия — uzengui et uzengea, s. étrier, стремя. Въ пѣснитѣ: стегна коньо со златни зенгии.

¹ Думата Белеме не се срѣща у Герова. Види се да е турска, отъ белкрѣстъ, следов. накрѣстникъ: названието потникъ трѣбва да е отъ потъ, попива, поема потъта. Белемето е обикновено отъ плѣсть, нѣкжде го правятъ отъ кече, по-беднитѣ — отъ зебло.

² Донеси ми триста сжжни пояси
Извади ги со земни керали (килери)
Подседлай ми коня шаренего
Пристегни го со деветъ коланя.

7. Коскунь. — У Герова, т. д. подопашиникъ на седло; пахви.

Сжщо у Герова: подопашиникъ, подопашиници, запиствие, качамилка; руски — пяхви, подхвостникъ.

Коскунь се нарича още и палдъмъ — сжщо турска дума.

8. Петало. — Петалото се нарича инъкъ и подкова. У Герова: желѣзна плоча, съ която подковаватъ копитата на работенъ добитъкъ; подкова, плоча. Петалата се коватъ съ клинци (гвоздеи). — Има пословица: „Който жалѣе клинеца, загубва и петалото. Който жалѣе петалото, загубва и коня. Не търси коня, а петалата му. На аризано магаре петалата не се гледатъ. Петалце, умалително отъ петало.

На много юлари и особено юзди прибавятъ украшения: пискюли, маниста, звънци и др. На кираджийскитѣ коне по общо правило окачватъ звънци. По сватбитѣ на коня турятъ по гривата цвѣтя, китки и пр.

Опашката на коня сжщо така се украсява съ превързване червени пандалки.

9. Дизгинъ, дизгини. — У Герова: водило, уздж (юзда); по руски возжка. Когато коньтъ е впрегнатъ, управлява се съ дълга юзда, която се казва дизгинъ (турска дума). — У Дюверноа: дизгинъ, bride, узда, поводъ.

10. Хаша — турска дума. У Герова: тъканъ, що покрива седлото и частъ отъ задницата на коня; чапракъ, седло средьрно и хаша позлатена. Сжщо у Дюверноа, хаша — чапракъ. Изтълкувано: Housse qui recouvre la selle.

VII

Преки участници и посрѣдници при продажбата на коня.

Продавачи и купувачи. Джамбази: произхождение и значение на джамбазитѣ. Тълкувания въ турскитѣ речници. Зайкаджи, копои и далаи. Ролята на разнитѣ видове посрѣдници.

Продавачи сж различни лица, които иматъ добитъкъ, които сж развъждали такъвъ нарочно за продажба, или пъкъ които искатъ да се освободятъ отъ нѣкой добитъкъ, който не е годенъ за селското стопанство или въобще става ненуженъ на нѣкои стопани.

Купувачи сжщо така има различни. Нѣкои, които се явяватъ на пазаря, за да закупятъ конь или волъ, тѣй като

добитъкътъ имъ е малко или пъкъ нѣкой конь или волъ е умрѣлъ. Има стопани на голѣми стопанства, които закупуватъ коне или говеда въ голѣмъ брой. Редомъ съ продавачитѣ и купувачитѣ на търговетѣ (панаири, пазари) има и други участници, на които ролята понѣкога е много голѣма. Таквизъ участници сж: а) джамбазитѣ — посрѣдници въ всѣка продажба на конь; б) зайкаджиитѣ или копоитѣ; в) далаитѣ.

За тѣзи участници ще се говори малко по-долу.

Каза се по-горе, че освенъ прѣжитѣ участници — продавачи и купувачи — известна роля играятъ: а) джамбазитѣ, б) зайкаджиитѣ и в) далаитѣ или копоитѣ.

За джамбазитѣ.

Джамбазъ е персийска дума¹. По турски тя се пише джан-баз — *djan-baz*. Въ турско-френския словарь на Хан-джери ние намѣрваме следното тълкуване: *ат-джамбазж maquignon*, т. е. посрѣдникъ за купуване коне; *ип-джамбазж, acrobate, danseur de corde*, играчъ на вжже, акробатъ; *funambule* — У Малуфа — джамбаз (пише се джан-баз) *qui risque sa vie* — *ат-джамбази, maquignons*.

Въ Ени-Илявели Люгати-Османие отъ Хафжзъ Хасанъ джамбазъ е изтълкувана по турски така: Джан-баз — джан-нжж уюндж техлеке е коян яни тагаюрати бедениеи гарибе ферт мехареттен наши мюшахаде иденлер индинд е техлеке тарая илка иден ат джамбазж. Въ преводъ значи:

Джамбазинъ — перс. дума. Който туря душата си въ игра, въ опасностъ, т. е. джамбазинъ на конь, който вследствие на умѣлото си изкуство предъ онѣзи, що го наблюдаватъ, извършва странни тѣлесни движения.

Въ Речника на Бекиръ Сами бей думата джан-базъ, персийска, е произведена отъ джан — духъ, душа и бахтенъ —

¹ Геровъ я смѣта за турска, защото тя е често употрѣбвана въ турския езикъ. Той тълкува джамбазъ така: 1) който купува и препродава конь и другъ добитъкъ; р. барышникъ торгующій скотомъ, 2) който се пазари много; 3) който играе на вжже, на коне, акробатъ, р. волтижеръ.

Въ Словарь Болг. языка отъ Дюверноа се срѣщатъ следнитѣ обяснения за джамбазъ: 1) *Sportement qui joue sa vie, danseur de corde; bateleur*; 2) *marchand de chevaux*. — Спортеменъ. И Дюверноа въ онова време, когато е съставялъ своя Словарь, намѣрилъ е да приведе следната фраза изъ „Знание“ (Букурещъ, редакторъ Л. Каравеловъ, стр. 28): „То, както ми се чини, твърде често създава само спортмени (джамбазѣ) и борци.

играя. Той, при тълкуванията си прибавя, че джамбазинът се занимава съ купуване и препродаване на коне (атъ алупъ сатмакла мешгулъ адамъ). Той привежда една пословица: Джамбазинъ елине дюшевъ атъ аланмасъ (не се взема атъ, който е попадналъ въ ржцетъ на джамбаза). Бекиръ Сами бей казва, че джамбазинъ означава още измамникъ (хилекяръ и корназъ). Впрочемъ и други речници, както на Али Сеиди бей, Наджи, Мехмедъ Силяхъ, къмъ които се обърнахъ, тълкуватъ еднакво, че джамбазъ е лицето, което туря въ опасност своята душа, своя животъ, съ които той (джамбазинътъ) си играе.

Лицата, къмъ които се обръщахъ за сведения, ми казаха, че джамбазъ е човѣкъ, който търгува съ души, отъ турско-то джан — душа и баз — т. е. базиргенъ.

По положението и занятието си, има два вида джамбази: джамбази, които купуватъ за себе си и отсетне препродаватъ на свой рискъ купения на сжщия търгъ (пазаръ или панаиръ) добитъкъ. Понѣкога тѣ закупуватъ по нѣколко коне и ги препродаватъ. Особено джамбазлъкътъ се отнася до купуване и продаване на коне. Друга категория джамбази сж тѣзи, които не купуватъ нито пѣкъ продаватъ, а посрѣдничатъ, за да се улесни пазарлъкътъ. И въ такъвъ случай джамбазинътъ получава своето възнаграждение отъ едина или отъ другия, а много пжти и отъ двамата.

Джамбазитѣ се отличаватъ по своята голѣма вещина и разбиране на качествата на конетѣ, както и стойността имъ. Съ спечелената отъ дълги години ловкостъ за яздене, отъ единъ джамбазинъ зависи, като яхне коня да го представи предъ купувача за много добъръ и въ случай, когато коньтъ е обикновенъ. Сжщо така отъ него зависи да представи известенъ конь въ негодна външностъ. И по този начинъ той може да подбие цената му или даже да развали пазарлъка, като съ това цели да обърне вниманието на купувача и да склучи съ него пазарлъкъ за конь на нѣкой другъ продавачъ.

Впрочемъ, джамбазитѣ проявяватъ своята ловкостъ и въ обръщанията си къмъ продавача и купувача, като ту съ шеги, ту сериозно ги подканватъ или поставятъ въ известно психологично настроение, за да се свърши, колкото се може по-благоприятно, споредъ тѣхното желание, продажбата на коня. Така, напримѣръ, много пжти джамбазинътъ се обръща

къмъ купувача съ таквизъ думи: „А бе, ти, както изгледва, не само че нѣмашъ намѣрение да купувашъ конь, ами и не си ербапъ (достоенъ) да станешъ притежателъ на такъвъ хубавъ конь“.

А като се обръща къмъ продавача, той му казва: „Тя се разбра, ти искашъ баща си и майка си, ама, както гледамъ, нѣма да го бжде. Ще трѣбва да водишъ твоя атъ и на други пазаръ. Днесъ нѣма да го бжде“.

Ако въ психологията на продавача е да не подценява своята стока, вследствие на което той не смѣе да иска малко, а преувеличава цената, на която иска да продаде коня си той прави това между друго и защото се страхува да не му се смѣятъ; а пкъкъ купувачътъ сжщо така не желае да се изложи и да му кажатъ или че се е измамилъ, като будала, който не разбира отъ стока, или пкъкъ да го корятъ, че той качи ценитѣ на стоката, когато тѣ сега сж на спадане, а не на качване.

Зайкоджии, копои или далаи.

Зайкоджии има около много категории професии: адвокати, лѣкари и др.

Тѣхната задача на панаиритѣ е да се навъртатъ около джамбазитѣ, да правятъ голѣмъ шумъ около продажбата, да се шегуватъ съ продавача и купувача и по този начинъ да ги подскоросватъ въ насоки, каквито тѣмъ сж указани отъ самитѣ джамбази или отъ заинтересованитѣ лица, на които тѣ искатъ да помогнатъ.

Тѣй, напримѣръ, къмъ купувача тѣ се обръщатъ съ думи по-дръзки, отколкото прави това джамбазинътъ: „Бе, приятелю, ти както се вижда си дошелъ безъ пари, какво ще ми купувашъ, когато ти е праздна кесията? Амчи ти я се погледни; хеле ти за този конь ли си? Я ела съ тебе да отидемъ да диримъ нѣкоя друга кранта“.

А къмъ продавача: „Пази си го, пази си го да го закарашъ пакъ у дома си, може да ти потрѣба. До година пакъ ще има тукъ панаиръ. Не се грижи толкова много. Понарадвай му се още въ туй време.“

Много пжти зайкоджията се обръща съ обидни думи къмъ продавача: „А бе, че не видишъ ли, че този конь е къоравъ (слѣпъ) съ едното око и като че не види; гледай, гледай, а бе и съ дветѣ той трѣбва да е къоравъ“.

Далаитъ сж помагачи на зайкоджитъ.

Въ своитъ шумни, много пѣти прекалени и даже безобразни обръщания къмъ заинтересованитъ, та и къмъ публиката, далаитъ напомнятъ френскитъ шаривари, които ни описва Емилъ Жобе Дювалъ въ своята хубава юридическо-фолклорна книга „Първобитни идеи въ съвременна Бретань. Опитъ на юридически фолклоръ и всеобща история по право.“ Томъ II, 1930 г., стр. 81 и следващитъ.¹

VIII

Какъ се подготвя пазарлъкътъ за продажба на конь²

Първата среща на продавачъ и купувачъ. — Участието на посрѣдници: джамбази, зайкоджини и други. — Картина. — Участието на пазаръбашии. — Усилията на посрѣдниците, за да се добие една приемлива и отъ дветъ страни цена. — Ржкоудрянето или ржкохващането. — Символи, форми и обредности при продажбата на коня.

Тѣй както е обставенъ договорътъ за купуване-продаване (emptio-venditio) на едъръ добитъкъ, особено на коне, е единъ формаленъ и тържественъ договоръ, и той се извършва по реда на формитъ и правилата на юридическия фолклоръ. Ние ще представимъ въ една драматическа, по възможность вѣрна, картина пристѣпването къмъ пазарлъкъ и старанията да се склучи той съ купуване и продаване.

На пазара или панаира е пълно съ свѣтъ. Тукъ сж дошли и купувачи, и продавачи, и любопитни.

Купувачътъ се обръща обикновено къмъ продавача съ следнитъ думи:

— Кажи бе джанъмъ, кажи най-последно, какво искашъ, стига сме се разправяли и слушали далаитъ около насъ.

— Я кажи ти, какво давашъ?

— И тѣзъ добра! Че бива ли така? Нали ти продавашъ. Кажи, какво искашъ?

Продавачътъ отговаря, като е думата за конь:

— Ще ми платишъ ли 5000 лв.?

¹ Les idées primitives dans la Bretagne Contemporaine. Quelques essais de folk-lore juridique et d'Histoire générale du droit. Tom II par Emile Jobbé-Duval. Paris, 1920 pgs. 81 и следв.

² За думата „пазарлъкъ“ вижте обясненията подъ черта въ „Уводна бележка“.

— А бе що думашъ? То се казва ти искашъ баща си и майка си. Нѣма да го бжде!

Намѣсватъ се джамбазитѣ, зайкоджитѣ и други посрѣдници.

А бе защо се страхувате? Не знаете ли, че единъ искалъ грошъ, други далъ парà и пакъ въ края на краищата пазарлъкътъ станалъ?

Отъ страни се обръщатъ къмъ продавача:

— Слушай, приятелю, я посвали, посвали малко отъ цената. Я кажи ти 4000 лв.

Като се обръщатъ къмъ купувача:

— А ти, побратиме, хайде придай още малко. Ти конь за 2000 лв. нѣма да си купишъ, кажи 3000 та да видимъ!

И, когато купувачътъ се съгласи за три хиляди, посрѣдниците почватъ да викатъ:

— Е, тя се разбра, пазарлъкътъ ще стане, давайте си ржцетѣ.

Но ржцетѣ още не се движатъ нито откъмъ едната, нито откъмъ другата страна.

Купувачътъ:

— Да ти кажа ли, ако ще ми продадешъ този конь, ето ти пешимъ пари 3250 лв.

Продавачътъ се приближава. Той е сериозенъ. Умисленъ... Настава решителниятъ моментъ. Необходимо е да се произнесе.

— Последната ми цена, заявява той тържествено, е 3750 лева.

Купувачътъ:

— Дай си ржката, дай си ржката, ти казвамъ. Азъ ще ти дамъ най-после 3500 лв. и... ни парà повече!

Продавачътъ се приближава, но не си дава още ржката. Той се колебае. Свида му се добитъкътъ. Малко му се виждатъ и паритѣ, но той се страхува, че може да върне този добитъкъ у дома си, както му предсказватъ далаитѣ, за да се яви тука на панаира подиръ година.

Нѣкои сериозни пазаръ-башии,¹ които се намѣрватъ на този пазарлъкъ и искатъ да се свърши той, се приближаватъ

¹ Пазаръ-башии, — Много пжти добри и познати търговци, които искрено желаятъ да се свърши този пазарлъкъ, като приятели на едната и другата страни.

до купувача и продавача, хващатъ имъ ржцетѣ и искатъ да ги приближатъ една до друга:

Пазарь-башиитѣ викатъ:

— Стана, стана пазарлъкътъ. Току дайте и удрете ржцетѣ си.

Този възгласъ като че въздействува на договорниците. Тѣ не само сж единъ срещу други, но и ржцетѣ имъ сж близко да се протегнатъ. Психологичниятъ моментъ на става. Нѣкакъвъ психозъ ги обхваща отъ околната срѣда: шумъ, увещания, после гавритѣ и подигравките, даватъ последния тласкъ на волитѣ.

Ржкоудрянето (фр. *Raumée* нѣм. *Handschlag*, *Handguck*) или ржкостискането съ известни формули, които се произнасятъ е обредностъ, съ която се завършва актътъ на купуването и продаването. Този моментъ е завършекътъ на продължителния пазарлъкъ.

Това ржкоудряне играе важна роля въ всички договори за покупка-продажба и други подобни договорни сдѣлки. То не е принадлежностъ само на единъ народъ, на една мѣстностъ, на една страна.

У френцитѣ техническиятъ терминъ за този случай е *Raumée*, лат. *palmata*,¹ *Raumée* не е *roignée de main*—последното е ржкуване. Въ Бретань, както и въ други страни на Франция, купуването на конь и въобще добитъкъ на пазаря се сключва посрѣдствомъ тази *Raumée*. Както ни предаватъ френскитѣ фолклористи, купувачътъ хваща съ дѣсницата си дѣсницата на продавача така, че неговата длань (*raumée*) или шепа да бжде открита, а съ лѣвата си ржка тупва съ дланьта. Ако предложената цена му понася, продавачътъ повтаря този жестъ и удря отъ своя страна по сжщия начинъ въ ржката на другия договорникъ. Понѣкога купувачътъ не е длъженъ, освенъ при третия ударъ, който често го виждатъ, че се колебае да направи. Но така или инѣкъ, казва Жобе Дювалъ², жестътъ е широкъ, тържественъ и договорътъ е формаленъ, т. е. тържественъ. Подиръ *raumée* контрактътъ се считалъ за сключенъ, обаче има още единъ моментъ: поливането (*la libation*) изобщо, т. е. черпнята *vin du marché*.

¹ Подробности за *Raumée* у Брисо (и. с. стр. 1400 и следв.).

² и. с., стр. 71 и следв.

IX

Най-тържественният моментъ, при който се приключва продажбата

Ржкостискането продължава. — Съгласието върху цената се добива. — Отсичане на пазарлъка. — Сравнение между французското „поме“ и нашето ржоудряне. — Какво ще каже барацисване и хаирлацисване. — Значението на „поме“ и ржоудрянето споредъ френски историко-правници Брисо, Есменъ, Жобе Дювалъ.

Пазаръ-башиитѣ правятъ всичко, увещаватъ едната и другата страна, опъватъ ржцетѣ имъ, за да ги приближатъ една до друга и, най-после, сполучватъ. Пазарната цена е определена. Ржцетѣ се протѣгатъ. Купувачътъ удря съ дѣсницата си дѣсната ржка на продавача и му вика:

— Е, хайде, най-после, кажи хаирласж олсунъ (т. е. да е хаирлия)¹ или вар хаирини гйор! (да му видишъ доброто).

Продавачътъ:

— Добре, добре, вар хаирини гйор.

Вар хаирини гйор (да му видишъ доброто) е формула сакраментална, тържествена и веднажъ произнесена при ржоудрянето или ржкостискането пазарлъкътъ може да се счита за свършенъ.

На тази впрочемъ формула купувачътъ отговаря:

— Сен да параданъ хаиръ гйоръ,

Коеето значи: ти пъкъ да видишъ добро отъ паритѣ.

Нѣколко минути стискане, клатене, понѣкога спиране и подновяване на ржкостискането, пазарлъкътъ се пресича отъ единъ пазаръ-башия, който удря съ ржка посрѣдъ дветѣ хванати ржце на продавачъ и купувачъ съ възгласъ: пазарлъкъ битти, т. е. пазарлъкътъ стана! Този е най-тържественниятъ моментъ при продаването на конь.

Въ нѣкои случаи въ този моментъ веднага се дава капаро или пей, както го знаятъ и както го казватъ много

¹ Хаирлия — буквально значи на добро. У Герова: хаирлия, що докарва хаиръ, добро, добрина, благодать, харнотия, милостиня.

Хаирлжшмакъ. У Бекиръ Сами бей хаирлжшмакъ се тълкува така: Опредѣляне и свършване на продажба, като се каже единъ другиму „хаирини гйор“ (да видишъ добрината му). Хаирлжшмакъ значи още подаване ржка за уговаряне. „Хаирини гйормекъ“ сщцо я тълкува — да го използвашъ, да ти бжде полезенъ“. Това е благословия, която се прави на жовия купувачъ.

разпространено въ юридическия фолклоръ. Настава моментъ за честитявания отъ страна на присжтствуващитѣ, моментъ на благословии и благопожелания.

Всички, които сж заобиколили продавача и купувача и коня или другия добитѣкъ предметъ на купуване-продаване, съ радостни възклицания възвестяватъ и поздравляватъ и дветѣ страни съ завършека на пазарлъка. Тѣ викатъ „хаир-ласж олсунъ“, т. е. да е честито. Много отъ събранитѣ тукъ играятъ ролята на свидетели (т. шахати), които сж готови вредъ и всѣкога да свидетелствуватъ за подробноститѣ на станалото, за това какъвъ е билъ добитѣкътъ, какъ сж се продължавали преговоритѣ, какъ е била опредѣлена най-после цената и какъ следъ това се завършва съ ржкоудрянето.

Остава, обаче, още единъ не малко важенъ моментъ, безъ който, ако и завършенъ пазарлъкътъ, счита се за недостатъчно утвърденъ. Този моментъ е черпнята.

Едно време заплащането на договорната цена ставало веднага, следъ което е следвала черпнята. Обикновено черпнята е завършвала при весело настроение въ селската кръчма. Сега, обаче, преди кръчмата, обикновено за да се затвърди продажбата, трѣбва да се извършатъ необходимитѣ интизапски общинско-полицейски мѣрки, а именно издава се билетъ за собственостъ и интизапски билетъ за заплащане на берията, която постѣпва въ общинската каса, съгласно съ специалнитѣ за това наредби. По този начинъ се осигурява както купувачътъ, тъй сжщо и продавачътъ, за да нѣма отпосле главоболие за това дали е заплатено необходимото и предвидено право на общината.

При предаването на паритѣ пакъ се размѣнятъ формулитѣ:

— Да видишъ добро отъ тѣзи пари, които ти давамъ, а ти ми стори халалъ стоката, която ми продаде, казва купувачътъ.

— Хаирлия стока ти давамъ. Халалъ да ти е.

Самото предаване на коня (*traditio*, т. теслимъ) отъ стопанина-продавачъ на купувача става сжщо така тържествено, предъ всички присжтствуващи.

Продавачътъ взема съ дѣсния си кривачъ, обикновено отъ земята на сжръ-пазаръ, гдето всѣкога има, сѣно или слама и обръща добичето съ главата къмъ изтокъ, потърква

отъ опашката нагоре, презъ кръста и главата, взема нѣколко косъма отъ главата, продължава презъ главата на добичето, взема най-сетне края на поводъ (юларъ) заедно съ сламата, космитѣ и ги влага въ дѣсната кривачка на купувача, като казва: „Варъ дуюдджа хаиръ гйоръ“ (Да видишъ отъ него добро до насита).

Ако добичето е женско, прибавя: „Да му видишъ хаиря и берекетя, да го предавашъ на внуци и правнуци“; ако ли е мъжко, казва му: „Да му видишъ хаиря и да ти яде хлѣба живо и здраво“.

Купувачътъ, като взема поводътъ на добичето — въ Софийско водилника — отговаря: „Варъ параданъ хаиръ гйоръ“ или: „Отъ паритѣ да спечалишъ хиляди“, или „Да ги хилядишъ“ (въ Врачанско).

Понѣкжде тази обредностъ въ онова време вече е изоставена и опростена. Именно въ днешно време се задоволяватъ съ това, че продавачътъ предава юларя (поводъ, водилникъ) въ ржцетѣ на купувача съ поменатитѣ благопожелания. Въ Софийско обикновено казватъ: „Да видишъ хаиръ (добро) отъ тази стока, която азъ ти продавамъ отъ все сърдце“.

Следъ пиенето на „кръчмата“ всички присѣтствуващи ставатъ да изпратятъ купувача съ добичето, сбогуватъ се и пожелаватъ добъръ пжтъ и провождатъ много здраве, ако иматъ нѣкои приятели и познати отъ селото на купувача, и така се завършва покупко-продажбата на добитъка на сжръ-пазаръ.

Французкото ржкоудряне (рашѣе) и нашето.

Французкото поме — рашѣе — не е точно нашето ржкоудряне или ржкохващане. Рашѣе не е *poignée de main* — последното е нашето ржкуване, поздравъ.

Азъ разпитвахъ мнозина както въ време на моята анкета въ Варна, тъй и отдѣлно нѣкои сведущи лица да ми кажатъ, какъвъ е терминътъ за туй ржкостискане или ржкоудряне. Нѣкой технически терминъ не ми се каза за това ржкохващане.

Отъ друга страна, ако французкото „поме“ свършва договора на продажбата и по тозъ начинъ създава единъ

гържественъ, формаленъ договоръ¹, у насъ трѣбва да се отбележи едно друго характерно название на завършения пазарлъкъ. Това название е двойко: едни го наричатъ баржщисване, а други хаирлжщисване.

Баржщисване, турска дума отъ баржшмакъ — помиравамъ се. Означаватъ споразумение, погодяване, сговаряне. Отъ тамъ думата баржшъ и баржшикъ. У насъ се чува много пжти думата за нѣкого, който обича да се мири: Еди кралиен баржшикъ, т. е. помиренъ съ седемъ краля.²

Ржкохващането е сжщо така едно баржщисване. И тукъ би могло да се направи следното предположение, което ми се внуши, между друго, отъ обясненията на приятели при анкетата въ Варна.

Разправията при пазарлъка, особено на конь, напомня единъ двубой, дуелъ. Като че ли купувачътъ е единъ крадецъ, който иска да отнеме стоката на продавача, нѣкакъ си насила. Този моментъ напомня хищническия периодъ на първобитнитѣ народи, когато, по силата на хищническото право се е уреждала редица отъ взаимоотношения. Насилието, отнемането, плячката е била единъ редъ, който не е стѣснявалъ, не е удивлявалъ никого. . . И тогава сж ставали препирни, борби: състезания, дуели. И сега въ нашата софийска пазарска борба, двубоятъ се изразява като споменъ, като една преживѣлица (survival). За да се завърши този двубой, тази борба между дветѣ страни, изразена въ искането отъ едната и даването отъ другата страна постепенно на по-малка и по-голяма сума, трѣбва да стане, разбира се, една спогодба, едно помирение, а туй е то баржщисването. Нѣкжде употребяватъ термина узлащисване, т. е. спогождане, съгласие.

Хаирлжщисването е сжщо турска дума отъ хаирлжшмакъ, което ще каже сдобрявамъ се, т. е. погаждамъ се, помиравамъ се и благопожелавамъ.³

¹ У Герова. Барашисване, баржщисване, сговаряне, предваряне-покоряване. — Барашжкъ — г. сговоръ, миръ. Сторихме барашжкъ — ба, ржщисахме се, сговорихме се. Барашжкъ у Бекиръ Сами; спиране на препирната, помиряване; у Али Сеиди Бей: премахване на сжществующа сърдня и помиряване.

² Jobbé Duval. о. с. 7.

³ Хаирлжщисване у Герова: т. хващани се за ржка и си казвами за нѣщо да е хаирлия. За хаирлжшмакъ вж. бележката подъ черта по-горе.

Французкото Рапшѐе, споредъ бележития историко-правникъ Ж. Брисо¹, е една народна практика, произлѣзла отъ стари обичаи, туряне на ржка въ ржка и клетва. „Да турнешъ ржката си въ ржката на друго, казва Брисо, това означава да се поставишъ въ неговата властъ, подъ неговата зависимостъ. По тозъ начинъ се върши преданостъта — *l'hommage per manus porrectionem*. Никакъ не е чудно, че длѣжникътъ туря ржката си въ ржката на заемодавеца, като че ли самъ да се даде въ залогъ“.

Жобе Дювалъ се присѣдинява къмъ туй обяснение на Брисо. Други единъ френски историко-правникъ, Есменъ, въ неговия трудъ *Контракти*², стр. 26, като говори за обичаитѣ на срѣдновѣковието, казва: „Поме се обяснява съ идеята на едно частично изпълнение, чисто символично; текстоветѣ, наистина я поменаватъ постоянно, редомъ съ частичното изпълнение и Божия динаръ (*denier de Dieu*), като могъщъ да я допълни. Тогазъ това би било едно предание доведено до неговия най-простъ изразъ; намѣсто да се вржчи една монета (пара), прави се само единъ жестъ, досѣга се дланъта на ржката“.

Като имаме предъ видъ, че поме и нашето ржкостискане или ржоудряне въ нѣкои случаи никакъ не напомня или засѣга тази феодална черта, т. е. да счита, че турянето на дланъ върху дланъ означава признаване, ние по никой начинъ не можемъ да приемемъ обяснението на Брисо и поскоро сме съгласни съ Есменъ. Есменовото обяснение прави тълкувания и за други случаи при хващане на ржката. Жобе Дювалъ наистина тъкмо предъ видъ на туй обстоятелство казва, че поме не се извършва, само когато има въпросъ за покупна цена. Отъ друга страна, пита той, защо продавачътъ повтаря жеста на купувача, ако се касаеше за символично хващане на частъ отъ цената? Защо купувачътъ удря три пѣти дланъта на другата страна, както това ставало въ нѣкои кантони на Франция? Всички тѣзи уговорки на Жобе Дювалъ сж, за да направи заключението, че поме е единъ формаленъ или тържественъ договоръ, а не реаленъ. Намъ се струва, обаче, че формалността и тържественостъта на поме

¹ Brissaud. Cours d'Histoire générale du droit français public et privé. Paris. 1904. II.

² Esmein. Contrats. pgs. 98-99.

като договоръ и безъ това е напълно изобразена. Тя е сжщо гака изобразена и въ обредността на нашето ржкостискане, баращисване или хаирлащисване.

X

Черпнята¹ (фр. *Vin du marché*)

Разни названия на черпнята: черпене, служене. Турскиятъ терминъ — крѣчма. — Крѣчмата — помѣщение, като клубъ, дето се славятъ разни моменти отъ живота. — Черпнята като допълнителенъ моментъ за сключване тържественитѣ договори.

Черпнята изобщо е единъ моментъ въ обичайнитѣ отношения, много разпространенъ и въ нѣкои случаи много показателенъ.

Много старовремска ли е крѣчмата — като мѣсто за пиене и каква е нейната възраст, не е установено. Това, обаче, което се знае, то е, че крѣчмата въ селото е не само мѣсто, гдето се пие, а е единъ клубъ, въ който се извършватъ цѣлъ редъ действия, обредности при важни жинени събития за селянина. Роди се дете, особено мжжко на селянинъ; това събитие най-напредъ ще се полѣе въ крѣчмата-сдобие ли се нѣкой съ недвижимъ имотъ, събитието ще се отпразднува и ще се полѣе пакъ въ крѣчмата; годежитѣ и сватбитѣ, ако и да съдържатъ сами по себе си гощавки и обредности, които все се „поливатъ“, които сж редица отъ черпни, но пакъ и за тѣхъ има мѣсто при тезгяха на крѣчмата. Сжщо така въ крѣчмата се прави много пжти поменъ, широкъ поменъ за душата на починали близки на селянина.

Въ случая, обаче, когато се касае за продажба на добитъкъ, особено на конь, купувачътъ не може да се освободи отъ задължителния обичай да заведе пазарь-башиитѣ и присжтствуващитѣ на пазарлъка свидетели въ крѣчмата и да имъ предложи своята черпня, която по размѣри се опредѣля отъ обичая и споредъ размѣрана цената на продадената вещь. Черпнята не може да се счита за сжществена часть

¹ Черпнята у насъ има разни названия: нейде я наричатъ крѣчма; въ случаи на сдѣлки или на радостни известия казватъ: ще черпишъ, но прибавятъ: у тебе има крѣчма. Другаде на черпнята казватъ: черпене, по-черпнякъ, служене. Елате да се послужимъ. Елате да му приемъ крѣчмата, срви. у Герова: черпня, черпя. Който взема пари той черпи. Тази пословица не се пази винаги. Черпи въ известни случаи и купува, който дава пари.

въ пазарлъка и продажбата. Но все пакъ тя е една важна допълнителна частъ, безъ която не може. Евентуално свидетелитѣ или участницитѣ въ пазарлъка всѣкога, предъ сждъ или препирня, открита предъ старейтѣ за известно събитие, казватъ: „Да! ние сме шахати (свидетели), ние сме очевидци: ние бѣхме тамъ и ние пихме кръчмата за това“ — ние пихме кръчмата е равносилно съ думитѣ „ние подписахме акта за извършеното събитие“.

Черпнята, това е френското пазарно вино (*vin du marché*), това е Божиятъ динаръ, както това го опредѣля Брисо въ своята помената книга¹. Въ Бретанъ селянитѣ сж запазили „пазарното вино“ (т. е. черпнята), като го замѣстватъ съ сидъръ (ябълкова чорба²). Тамъ, въпрѣки сжществуването на поме, тази черпня е запазена, защото, казва Жобе Дювалъ, прилѣгаше на културата имъ и служеше като единъ поводъ за веселие³.

XI

Каквъ договоръ е продажбата на коня

Договортъ за продажба на конь е формалистски. — Основания за това. — Сравнителенъ погледъ и у други народи

Въобще въпросътъ за договоритѣ въ старото право и особено за ранното имъ поникване не е достатъчно освѣтленъ. Историко-правницитѣ не сж се съгласили да гледатъ еднакво на тѣзи договори⁴. Въ всѣки случай признава се като общъ редъ, че формализмътъ въ известна епоха е билъ преобладаващъ — за да не се каже изключителенъ — и че за сключване, напримѣръ, на продажбата изисквало се известни символи, формули и обредности, безъ които този договоръ се е смѣталъ за опороченъ⁵.

¹ Cours d'Histoire générale. II, 1399.

² Jobbé Duval. ц. с. стр. 10.

³ Ibidem. 11.

⁴ М. М. Ковалевскій (Современный обычай и древній законъ, т. I, Москва 1886, стр. 144): Первоначальное возникновение договоровъ несомнѣнно одинъ изъ самыхъ темныхъ вопросовъ въ исторіи права. Матеріалъ, какой римское и германское законодательство даютъ для его рѣшенія заключаетъ въ себѣ весьма существенный недостатокъ: онъ принадлежитъ къ слишкомъ поздней эпохѣ*.

⁵ Сжщиятъ Ковалевски напомня, че нѣкои френски и нѣмски учени — Есменъ, Зомъ, Бруннеръ — решително утвърждаватъ, че старото право на

Французкиятъ историко-правникъ Виоле въ своето съкращение по историята на френското право¹, поддържа, че въ старото германско право е имало само формални или формалистски договори, и че то не е знаело концесуалнитѣ договори. Формалистскитѣ договори сж предшествували навсѣкжде концесуалнитѣ. При формализма сж играели роля сламката (*festuca* фр. *fétu*)², пржкката или нѣщо друго безъ стойность, нѣкой кжсъ платъ и пр.

Отъ подробноститѣ, които изложихъ по-горе около продажбата на конь въ време на панаиритѣ и пазаритѣ, става, струва ми се, ясно до очевидность, че въ тази продажба формализмътъ изпква по единъ най-осезателенъ начинъ. Видѣхме, какъ се пристѣпя до пазарлъка (уговорването) за продаването на конь; какъ и продавачъ, и купувачъ не се задоволяватъ само съ една среща помежду си, за да изкажатъ взаимно своята воля, своето съгласие (*consensus*) и по този начинъ да извършатъ сдѣлката, която интересува само тѣхъ двамата. Не! Това не стига. Продажбата на конь, преди всичко, трѣбва да стане, по общо правило, публично — предъ много свидетели, при участието на посрѣдници, които играятъ известна роля. Но и това не стига.

Презъ всичкото време на пазарлъка подсказватъ се или се изказватъ сакраментални формули, при които сякашъ по необходимость трѣбва да се извърши актътъ на покупко-продажбата (*emptio-venditio*).

Нѣщо повече: както се каза по-горе, ржоудрянето (фр. *Raumée, palmata, percutio manus*) или ржохващането играе една важна символична роля при сключването на договора за продажбата. Не може да бжде сключенъ договорътъ, ако на протегнатата ржка на купувача не се отзове сжщо така ржката на продавача. Друга обредность: ржцетѣ, които се протѣгатъ, трѣбва да бждатъ дѣсницитѣ. Тѣзи дѣсници трѣбва

германския народъ съ реалнитѣ договори е знаело само формаленъ договоръ и че опущението отъ договорницитѣ на думи и символи водѣло къмъ недействителность на сдѣлката. Ленингъ и Товенинъ отричатъ това (стр. 163).

¹ Violet. Précis de l'Histoire du droit français. Paris. 1886. Стр. 505 и следв.

² Cum festuca fidem faciat (Lex Rep. XXXI. Sohm apud. Pertz. Leges), t. v. p. 222.

да се удрятъ веднажъ, дваждъ или три пжти и да се клатятъ продължително, докато въ последния моментъ се яви единъ отъ пазаръ-башиитѣ — посрѣдникъ — който сжщо така съ дѣсната си ржка, откато прогласи за свършенъ акта на продажбата, удря съ своята дѣсница хванатитѣ ржце на купувачъ и продавачъ и ги раздѣля. Този посрѣдникъ провъзгласява съ сакраменталната формула: „хаирласж олсунъ, или хаирини гйоринисъ“ (т. е. да бжде благословена, да видишъ добрината ѝ), окончателното сключване на пазарлъка¹.

— Хайде, хаирласж олсунъ, — поздравяватъ и другитѣ присжтствуващи свидетели, сякашъ нарочно повикани и поемащи отгоре отговорността да засвидетелствуватъ, гдето би потрѣбвало, всичко видено и чуто около пазарлъка.

Продавачъ и купувачъ, както се каза, размѣняватъ сжщо така формулни изрази, които иматъ сакраменталенъ характеръ и които не само подчертаватъ даденото отъ дветѣ страни съгласие, но и потвърждаватъ извършването на продажбата.

Всичко това става по единъ тържественъ, формаленъ начинъ, който очертава външната страна на продажбата, но безъ която тържественостъ продажбата въ очитѣ на обичайния кодексъ, на юридическия фолклоръ, като че не е завършена, не е перфектна.

¹ По въпроса за ржоудрянето (фр. *Raumée*, нѣмското — *Handschlag* англ. *Handshake* у Блэкстона, 2. 30) всички историко-правници сж съгласни да твърдятъ, че то не е принадлежност на римското право. Виоле намѣрва, обаче, че то е сжществувало въ римскитѣ простонародни обичаи, то е сжществувало и у гърцитѣ (ц. с. 50б). Трѣбва да се каже, че ржоудрянето, което е играло важна роля и не само въ продажбата, но и при други тържествени случаи на договори отъ разенъ характеръ, е сжществувало у много народи въ старината. И Брисо признава, че тоя обичай не е изчезналъ съвсемъ отъ Франция (стр. 1400 ц. с.), а Жобе Дювалъ (ц. с.) ни дава и подробни сведения за сжществуването както на поменатото ржоудряне, така и на черпнята въ Бретанъ. Ржоудрянето е сжществувало у старитѣ перси, както за това свидетелствува Корнелиусъ Непотъ въ своитѣ трудове, 10; Диодоръ, XVI. 34. Брисо утвърждава, че този обичай е много старъ, и нѣкои юридически обичаи го правятъ едно условие за валидност на продажбата, противно на Римското право. Въ Обичайника (*Coutumier*) на Монпелие (стр. 100) изрично е казано: купуване безъ ржоудряне не важи. Сжщото това се намѣрва и въ много други обичайници (*Coutumiers*), върху които не се спираме тукъ. За сжщото ржоудряне ни разправя и Гримъ въ своя отличенъ трудъ „Нѣмски старини“ (*Deutsche Altertümer*) стр. 605, у когото има известни данни и за символизма на ржката (138).

Къмъ поменатитѣ символи, формули и обредности иде да се присъедини една друга нова, която допълня всичко извършено до тукъ. Това е черпнята или „кръчмата“, която се описва по-горе, и на която се отдава голѣмо значение, ако и тя да не се смѣта за сжществена частъ въ договора за сключване продажба на конь.

XII

Турската терминология при продажбата на конетѣ

Турскитѣ термини въ българскитѣ правни отношения въобще. — Означаватъ ли тѣ, че понятията съдържани въ тѣзи термини сме заели отъ турцитѣ. — Оборване на това мнение. — Доказателство за това оборване. —

Всички турски термини иматъ своитѣ български старовремски думи и изрази.

И въ този случай има мѣсто да напомня това, което нееднократно съмъ писалъ и обяснявалъ за турската терминология въ нашия обичаенъ кодексъ и въ речника на нашитѣ думи на юридическия фолклоръ.

Турскитѣ думи, изрази и формули не трѣбва по никой начинъ да смущаватъ изследователя на българското обичайно право, за да мисли, че институтътъ, въ който тѣ сж замѣсени, е по произходъ турски или е заетъ въ сжщественитѣ си части отъ нѣкой турски обичай.

Въ нашата печатана работа „Българското обичайно наказателно право“ азъ имахъ случай да изтъкна цѣла редица турски думи, съ които се обозначаватъ понятия отъ наказателното право, но които думи ние имаме въ нашия езикъ и, следователно, не може да става и въпросъ за това, че и понятията сж заети отъ турски.¹ Много отъ нашитѣ юридически пословици, чисто български, изгледва да бждатъ заети, даже преведени отъ турски, а нѣкои може и да сж преводи, но не отъ турски на български, а отъ български на турски, както това азъ обяснихъ подробно въ моята студия „Турско-български успоредици въ юридическитѣ ни пословици“.

Въ цѣлата терминология по продаване и купуване на коне и други едъръ добитъкъ на пазари и панаири срѣща

¹ С. С. Бобчевъ. Бълг. обичайно наказ. право. СНУ, кн. XXXVII, стр. 155 и 318 — 1927. Изд. БАН. Вж. глава II. Турски термини въ народното наказ. право.

се единъ богатъ репертуаръ отъ турски термини: пазаръ, пазарлъкъ, джамбазъ, копой, баржщисване, узлжщисване, хаир-лжщисване, хелялъ.

Вънъ отъ това, както видѣхме по-горе, формулитѣ, съ които се утвърждава станалото, съ които се поздравяватъ договорницитѣ, хаирлжса олсунъ, вар хаирини гйор, парадан хаир, малдан хаир гйор — сжщо така сж турски, но значи ли всичко това, че този институтъ, този договоръ на купуване-продаване при тѣзи формули, обичаи и обредности е турски или отъ турски произходъ, което е все едно? На този въпросъ азъ отговарямъ отрицателно съ известни уговорки въ смисълъ, че много нѣщо отъ състава на този публиченъ тържественъ актъ е заето, нажитено, допълнено и отъ турски влияния.

Наистина, трѣбва да се признае фактътъ, че 500-годишното владичество на турцитѣ въ България не е могло да не остави следи и въ много случаи следи не само повърхностни въ нашата обичайно-правна, фолклорна, стопанска, търговска и дѣловна терминология. Особено като се говори заради сжръпазаръ и за продаване-купуването на този пазаръ и въобще на панаиритѣ, следва да се признае, че турскиятъ езикъ е билъ употрѣбяванъ, наложенъ, или доброволно приетъ почти отъ всички участници въ пазарлъцитѣ и въ покупнитѣ сдѣлки. Едни сж го употрѣбявали, понеже сж били турци или турски цигани — голѣма частъ отъ джамбазитѣ — а други сж искали да покажатъ, че и тѣ знаятъ турски, и тѣ могатъ да произнасятъ формулитѣ на турски езикъ. По този начинъ лека-полека старобългарскитѣ формули, колкото ги е имало, ще сж изчезвали и сж се забравяли. За това ние имаме едно най-силно доказателство въ термина обичай, старобългарска дума и която — дирете колкото щете въ народния фолклоръ, въ пѣсни, поговорки, пословици, — вие нѣма да срещнете, защото тя е измѣстена отъ турския адетъ, а въ много случаи вмѣсто обичай чува се думата законъ въ най-първобитния старовремски смисълъ, т. е. въ смисълъ на обичай. Характерно и достойно за отбелязване е, че думата обичай, която е изчезнала отъ насъ и отъ пословишки, и отъ чистонароденъ говоръ, продължава до сега да се употрѣбява у власитѣ (ромънитѣ), като своя народна дума, и новото влияние да се представи ромънскиятъ езикъ за такъвъ, въ който и

основа, и вжткъ е римски, по-право латински, не може да сполучи, а въ много случаи и въ писмения езикъ. Таквазъ е думата обичай, обичеури. Характерното въ случая е, че има турски думи, които мнозина считатъ за чисто български, напр. кабахатъ, джериме и др.¹

Но тъй или инкъ турската терминология въ областта на купуването конь и други едъръ добиткъ, на сжръ-пазаръ, около джамбазлъка и пр. не трѣбва да се тълкува като изключително турски отпечаткъ на всички пазарни сдѣлки.

За думата пазар, — гр. панаир отъ панагир — ние сме имали нашата търгъ, тържище, за пазарлъкъ — сговоръ², за баржисване — спогаждане, за хаирлжисване — одобряване и благославяне, за кръчмата — черпня, за вар хаирини гйор — имай го съ здраве. малдан хаир — отъ стоката добро да видишъ и пр. и пр.

XIII

Коньтъ въ народнитѣ умотворения

А. Коньтъ въ пѣснитѣ. Б. Коньтъ въ пословицитѣ. — Възхвала на коня въ народнитѣ умотворения. — Подвизи на коня, разказани въ народнитѣ пѣсни. — Коньтъ като другаръ, довѣрено лице, сътрудникъ на юнацитѣ и съветникъ въ най-мжчни моменти. — Коньтъ се жертвува за своя стопанинъ. — Коньтъ гледанъ въ пословицитѣ отъ стопанско, търговско, обществено и морално гледище.

А. ВЪ ПѢСНИТѢ.

Нашият фолклоръ ни е далъ богати данни и образци за значението на коня въ живота, особено въ живота на селянина и на юнака.

За селянина коньтъ е единъ другаръ, единъ най-вѣренъ и преданъ сътрудникъ въ всичкото негово домашно и изобщо

¹ Кабахат, кахабатъ, въ Западна България — кабаатъ — е разпространена на много мѣста, както думата адет. Вж. моята студия Българско обичайно наказ. право. Студия и материяли. Издание на Бълг. акад. на наукитѣ, 1927, стр. 306. Срвн. моята „Бълг. сждебно обичайно право“. Изд. на БАН.

² Пазарлъкъ — сговоръ, вижте обяснения подъ черта въ „Уводна бележка“. Тѣзи думи: сговоръ, уговаряне, споразумение се чуватъ не много често. Тѣ не сж могли до сега да изхвърлятъ изъ употрѣбление пазарлъка — който е най-обикновениятъ терминъ.

селско стопанство. И най-беденъ, когато е селянинътъ, той прави всички усилия да го нахрани, да го назоби, да го очеша (отимари, изтимари). Съ него той се разговаря. Далъ му е нѣкое мило име — Черню, Сивчо и пр., съ което го нарича, милва и много пѣти гълчи.

И твърде понятно. Като се почне отъ най-дълбоката старина, та и до сега, коньтъ въ много мѣста на България продължава да бѣде животно, съ което се извършватъ най-бързитѣ превозни нужди на селянина въ неговото стопанство. На лозе ли ще иде или на воденица, въ много мѣста той обикновено товари коня и се упѣтва за мѣстото на своята целъ. Нѣкъде конетѣ сж впрегатни и изпълняватъ ролята на много разпространенитѣ у насъ волове и биволи. Нѣкъде съ тѣхъ оратъ. Въ всѣки случай коньтъ е незамѣнимъ другаръ на селянина.

Юнакътъ, четникътъ, участникътъ въ хайдушки дружини е човѣкътъ, който най-много цени, уважава, боготвори своя конь и изобщо коня. Но и коньтъ, споредъ народния мирогледъ, доказва съ своята интелигентность, преданость и привързаность о другаря си-господарь, че заслужва това тачене. Има коне, за които предания и приказки разказватъ, че следъ смъртъта на господаря си съ сълзи на очи придружавали смъртнитѣ му останки и не сж искали да се отдѣлятъ отъ тѣхъ и даже сж издѣхвали надъ гроба му.

Въ пѣсенъта на „Вълко башъ байрактарь“ ние имаме една картина, въ която се изобразява възгледътъ на юнака, неговата любовъ и неговата признателность и висока оценка на неговия конь. Тѣ били деветмина братя. Осемтѣ измрѣли подъ байракъ, останалъ деветиятъ — Вълко байрактарь. Въ гората заваява дѣждъ, и дружината му вика да свие байрака. Вълко отговаря, че нѣма защо да го свива. Нека го вали дѣждътъ. Неговитѣ осемь братя сж умрѣли подъ байракъ, тѣй че „добъръ е Господь и зарадъ него“. Едва Вълко що продумалъ тия думи, „Пушка пуква отъ гора зелена, че удари Вълку въ клето сърдце“. Виква Вълко и гората еква:

Като умра, тукъ ме заровете
 На глава ми байракъ забодете,
 О байрака коня ми вържете,
 Конь да цвили мене да оплаква:
 Че ний бѣхме деветина братя
 И деветяхъ подъ байракъ умрѣхме“.

Въ друга пѣсень: Богданъ харенъ юнакъ боленъ лежи, „боленъ лежи отъ деветъ години“ на бащини и майчини двори, той съжалява много, че колкото сж дни въ годината, толкова града обходилъ, нийде болестъта не го намѣрила, а го нашла у дома му. И той се изповѣда предъ майка си:

Менъ ме не е че ще младъ да умра,
 Мило ми е за хранена коня;
 Кой ще мене коня ми да гледа?
 Майка имамъ, ала си е стара;
 Брата имамъ, ала е далече;
 Либе имамъ, либе ще го гледа,
 Ще го гледа, ала за другиго! . . .
 Кога умра, мале, младъ и зеленъ
 Не копей ме, майко, у гробища,
 Но копей ме на кръстъ на кръстопжтъ.
 На глава ми църква направете,
 На сърдце ми цвѣте насадете,
 На крака ми чешма доведете,
 Край чешмата байракъ ми побийте,
 За байрака коня ми вържете.
 Що е старо — въ черквата да влѣзе,
 Що е младо — цвѣте да набере,
 Кой е юнакъ — коня да отвърже
 Конь да яхне, байракъ да развѣе.

Въ тѣзи предсмъртни и заветни думи на Богданъ юнакъ се очертава по единъ най-изпъкналъ начинъ, отъ една страна, голѣмата негова любовъ къмъ неговия конь, неговото желание, щото коньтъ следъ неговата смъртъ да попадне въ ржцетѣ на юнакъ, достоенъ за този конь, както коньтъ е билъ достоенъ за него — Богданъ юнакъ. Явно е тукъ взаимопочтението, преданостъта и привързаностъта на двама другари.

Не въ една пѣсень юнакътъ или обикновениятъ яздачъ разговаря съ своя конь и му предава най-сърдечнитѣ си мисли и излияния. „Юнакъ върви презъ гора зелена, тютюнъ пуши съ лулица червена. Нѣма дума съ кого да си продума¹, конче има на него си говори:

Тичай, конче, тичай, братко, да вървимъ
 Дано стигнемъ снощното ханче, коначе,
 Че тамъ има до три моми хубави.
 Първата е хубавица й не твърде;
 Втората е продай конче за нея,
 Третата е самъ заложил се за нея.

Въ народнитѣ пѣсни коньтъ носи галени, хубави и характерни названия. Коньтъ е „враня коня“, т. е. черенъ, най-хубавиятъ конь, какъвто може да бжде той, е — бърза коня, хранена.

Една пѣсень казва:

Я качи се малка моме на чардакъ,
 Па разгледай горе-доле въ полето
 И ще видишъ младо либе че иде,
 Яхнало ми бърза коня, хранена,
 Наметнало самуръ-кожухъ на рамо,
 Натъкнало сребренъ дивидъ на поясъ.

(Б. Цоневъ, Родна китка, 127).

Други юнакъ, като се оплаква отъ русокока Димитра девойка, се спира не само върху своята участъ, но напомня, че ще му е много жално:

Да не умре врано конче подъ мене
 Не поено отъ твоитѣ ведрици.

Блѣскава епопея за коня, за неговитѣ ценни качества, за неговата премѣна, за неговата преданостъ къмъ стопанина, особено къмъ юнака, който го има, и съ най-голѣми подробности се срѣща въ българскитѣ македонски пѣсни (главно въ Български народни пѣсни, събрани отъ братя Миладинови, Загребъ, 1861).¹⁾

Въ № 97 „Янкулова смъртъ“ се разправя, какъ Янкула коня хранѣлъ (въ тая града Солуна), хранѣлъ го съ ситна слама оризова, поилъ го съ негушко вино благушко, зобѣлъ го со големерска пшеница, ковѣлъ го на солунски налбанти съ карагрошъ плочи и клинци алтъни. На любимия си конь Янкула кроялъ седло на солунскитѣ сарачи отъ чиста свила камуха, а юзда му правѣлъ на солунскитѣ златари. Когато коньтъ го пита, защо става всичко туй съ него: да не мисли да го продава или да прави мѣнка (трампа), Янкула му отговаря, че нито едното, нито другото, а той трѣбва да иде на Косово поле широко, дето е настанена турска орда. Яхва коня Янкула. Отива на поле Косово, навлазя въ турска орда,

¹⁾ Тѣзи „Бълг. нар. пѣсни“ на многозаслужилитѣ за българското възраждане, загинали като мъченици, братя Миладинови, свидетелствуватъ, между друго, за истинския български характеръ на мѣстото, кждето тѣ сж записвани.

изважда остра сабя, но когато билъ вече всрѣдъ ордата, пушка пуква, и Янкула пада. И тука Янкуловиятъ конь представлява крайно голѣмата преданостъ къмъ своя стопанинъ. Пѣсенъта казва:

Пушка пукна, Янко падна.
 Коня застана надъ него
 Коня диванъ да му чини
 Съ грива му сѣнка чинѣше,
 Съ опашка мухи бранѣше,
 Емъ дребни сълзи ронѣше
 Тамъ и она (коня) до нег падна
 До нег падна душа даде.

Коньтъ на Марко Кралевичъ върши винаги въ всички негови походи и подвизи служба на единъ преданъ, вѣренъ и незамѣнимъ другаръ. Когато Марко се намѣри въ нужда, въ най-голѣма нужда, коньтъ му се явява на помощъ. Гино Арнаутче (102 пѣсенъ у Миладинови) отива да краде Маркова сестра, но

Даде Господъ, коня проговори:
 „Ай ти Марко, моя господине,
 Не клай си голѣми касаеъ,
 Тук побарай въ мойева коса
 Да си найдешъ твоя остра сабя“.
 И си зеде Марко остра сабя
 Назадъ коня Марко си потера.

И като пристига Гино Арнаутче, Марко го вика на двубой съ остри саби и когато сабитѣ се скършватъ, Марко го хваща за рамене и го закопава до колѣне въ земята, после до пояса и му отсича главата.

Пълна съ драматичностъ е пѣсенъта (№ 84) „Латински кралъ и Огненъ“. Латински кралъ чини сватба. Близки му готвятъ голѣми „пещежи“¹⁾ (подарѣци). Между тѣзи бележити „пещежи“ снаха му готви жребе тригодишно, но

„Що го хранятъ все съ сухо грозде
 Че да пливатъ прѣко Црно море.

Наканилъ се и Марко Кралевичъ. Станалъ, и то рано въ недѣля:

¹⁾ Пещежи, употрѣбявана често въ народнитѣ пѣсни, иде отъ турската дума пешкешъ, което ще каже подарѣкъ. Собствено пешкешъ е персийска дума, но е добила широки права на гражданственостъ и е употрѣбявана въ говоримия турски езикъ.

Коня коитъ мошне арджелио
 Плоча клавиатъ отъ бѣли карагрошъ
 Клинци клавиатъ отъ жълта лукада.

И когато млада Марковица го пита, кжде отива „на войска царе’ а или на сватба“, той отговаря: не отива на войска царе’а, не отива и на сватба, ако и да е каненъ за честь на „кумашина“ (да кумува). Но той ще пусне при краля на сватба да иде тѣхното дете — малечекъ Огнена.

На тръгване Марко дава Огнену съвети, между които да не пие вино и ракия, да не яде манжи господарски, да не слазя отъ коня на земя и

Какъ те пуцамъ така да ми дойдешъ,

т. е. здравъ, читавъ, юнакъ. Огненъ е на сватбата. Тамъ дарили близкитѣ. И когато Огненче не билъ надаренъ у краля Латинянина, той си изважда сабя „дипленица“¹, пресича софра позлатена, хвърля я „во она Църно море“, зема си деветъ кули азна и нея хвърля въ Църното море. И хубавата невѣста тогазъ рекла: всичко азъ прежалямъ, но жребето какъ да прежаля. Три години ние сме го хранили, хранили сж го моитѣ мили снахи все съ шекеръ и сухо грозде Огненче се разсържда, пресича и хубавата невѣста и нея хвърля въ Църното море. И като се обръща къмто краля Латинянина: Видишъ ли му, казва той, какъ може Марково колѣнце безъ дарове да се връща назадъ. А следъ това:

Си разлюти Огненъ бърза коня
 Си се фърли въ она Църно море
 Си преплива оно Църно море
 Си отиде при свой мили татко.

¹ Нашитѣ пѣсни разказватъ за саби дипленици, които сж се сгъвали по нѣколко пѣти. У Миладинови:

Тесъ му готвить сабя дипленица,
 Що се диплить дванаесетъ дипли
 Що се носить во бѣла пазу’а
 Що да сечеть древя и каменя
 (№ 84)

Донеси ми сабя дипленица
 Що се диплить мечю деветъ дипли,
 Всѣка дипля каменъ безценетенъ
 Що ми сечеть древя и каменя
 (№ 96)

Огненче докладва на баща си, какво е станало, и му казва, че „побратимство со латини не може да бжде“, оти сж безвѣрни. Разправя, какъ не му дали обещанитѣ дарове, че той пресѣкълъ и софра, и дарове, и млада невѣста и ги хвърлил въ Черното море и се върналъ назадъ безъ дарове. По този начинъ казва Огненче:

Испатъ сторифъ наша юнащина
Тога Марко дете го избаци
Маркоица коня му избаци.

Особени услуги извършва коньтъ на юнацитѣ, когато тѣ, току-що направили сватба, били длъжни да напуснатъ младата си невѣста и да идатъ на царева войска. И когато получаватъ известие, че невѣстата чакала години и била принудена да се жени за друго, особено следъ деветъ години, бързиятъ конь напомня на юнака какво става, юнакътъ го яхва и стига тъкмо въ моментъ, когато сватбата е въ най-голѣмия си разгаръ, спасява своята честь и честъта на своята невѣста. Тя го познава по разни белези — пръстенъ и пр. и се прибиратъ като първи либета.

Б. Коньтъ въ пословицитѣ.

Богата е българската парамиология съ пословици, които засѣгатъ коня, които обясняватъ неговото значение въ стопанския битъ, въ търговско-стопанскитѣ сдѣлки, отношенията на стопанитѣ къмъ коня и пр. и пр. Тукъ ние намѣрваме за добре да изложимъ нѣкои отъ по-характернитѣ пословици и поговорки, въ които ще може да се изтъкне повече или помалко изпъкнало положението и значението на коня въ стопанството и възгледитѣ въ това отношение на народа.

1. Коньтъ познава сайбията си (Народни притчи — Славейковъ).

Пословицата иска да каже, че: а. коньтъ знае много добре, кой е неговиятъ стопанинъ, който го храни, зоби и тимари, и му е признателенъ за това; б. че коньтъ е миналъ въ чужда ржка, било временно, било за по-дълго време, съзнава новото си положение и, спроти държането на яздача или на чуждото лице, въ ржцетѣ на което той е попадналъ, коньтъ съобразява, тѣй да се рече, своето поведение.

Къмъ тази пословица може да се прибави една друга, която допълня смисъла на току-що приведената:

2. Коньтъ познава кой го яха (язди).

Другъ е вървежътъ (ишкиня) на коня, когато го е яхналъ неговиятъ стопанинъ или нѣкой опитенъ яздачъ, а другъ е този вървежъ, когато на коня седи нѣкой аджамия (неопитенъ), който не е яздилъ или просто не умѣе да язди и да кара конь. При умѣло яздене на конь коньтъ не се уморява, и той взема много по-дълъгъ пжтъ за сжщото време, за който пжтъ аджамията трѣбва да употреби много и много време.

3. Конь и пушка на заемъ се не даватъ (Славейковъ).

Понятна е пословицата, като се има предъ видъ, че даването на конь, даже както става въ много мѣста, особено въ балканскитѣ съ кирия, т. е. съ платенъ наемъ, разваля и вървежа на коня и извиква у него нрави и настроения, които подценяватъ неговитѣ качества. Тази пословица у Славейкова се изразява и въ друга форма:

4. Конь, саатъ (часовникъ) и жена на заемъ се не даватъ (Слав.).

Изражена въ тази си форма, деликатната пословица е явна сама по себе си за всѣкиго, който я чуе, и веднага ще разбере и хумора, и сериозността на пословицата.

5. Конь по прилика не се язди, а който го има (Слав.).

Казва се, когато нѣкой натяквалъ не само за конь, но и за други принадлежности, които сж въ владение на нѣкого, че не му подобавали, не му приличали. Казва се и преносно за нѣкоя добра съпруга и кжщница, която ужъ не се падала, не приличала за съпруга си.

6. Конь и пушка сами се крадатъ (Слав.).

Тази пословица допълня друга една:

7. Конь не се продава.

Ще каже, не че конь не може да се продава, но толкозъ е голѣма опасността за единъ добъръ конь, съ който е привикналъ стопанинътъ му, че той не може тѣй лесно да се откъсне отъ него, съ който е свикналъ, който му е станалъ като домашенъ и личенъ другарь, съ когото той разговаря и много пжти му пѣе нѣкоя измислена или чута отъ другиго пѣсень.

Следователно, щомъ като не се продава, както и пушката — други вѣренъ другарь на юнака и на домакина — а пъкъ се знае, че и коньтъ, и пушката сж добри, то заради това „сами се крадатъ“, т. е. намѣрватъ се охотници, които да рискуватъ и да откраднатъ и коня, и пушката.

8. Конь се хвали следъ месецъ, а човѣкъ следъ година (Слав.).

Не може да се каже още достойна и заслужена похвала за единъ конь току-що купенъ, защото той може да има незнайни — може би явни, но и незабелязани или скрити недостатъци. Ето защо, ако да се опознае единъ човѣкъ и за да можешъ да го хвалишъ, би трѣбвало поне една година — пословицата казва, че трѣбва да изядешъ съ човѣка ока соль, за да го запознаешъ добре, — то за коня, необходимо е едно време поне отъ единъ месецъ. Презъ единъ месецъ стопанинътъ на коня ще има случай при употребението му да забележи недостойнствата и недостатъцитѣ му и тогазъ ще може да каже положителна дума и хвала, ако я заслужва този конь.

9. Конь гледай отпредъ, а момата отвредъ (Слав.).

Ще каже, както се изразяватъ джамбазитѣ: „Гледай на коня гювдето, т. е. гърдитѣ, предната часть, въ която познаватѣ ценятъ силата, здравето и вървежоспособността на коня — „ишкиня“ му. Колкото за момата, разбира се, че трѣбва въ всѣко отношение тя да бжде сгледана, а не само да се погледне на нейния образъ или на нейното лице, което не всѣкога е показателно и доказателно. Една друга пословица казва: „Жена съ голѣмо чело, а конь съ голѣмъ гююзъ (гърди) — избирай“.

10. Коня си давамъ, мамо, ако ми я дадатъ (Слав.).

Пословицата е заета отъ пѣсень. Тя показва ясно, колко високо цени юнакътъ своята любовъ къмъ момата, която иска да вземе. Той се решава дори на таквазъ жертва — да даде за придъ (агарлъкъ), — преживѣлица отъ старовремската покупна цена на момата — това, което за него е най-скжпо, а именно своя конь, постояненъ спжтникъ и скжпъ другарь.

11. Конче му струва хиляда, булка му струва два града (Слав.).

И тази пословица е зета отъ народна пѣсенъ, въ която проличава високата стойностъ, съ която се иска да се похвали коньтъ на юнака, както и неговата добра съпруга. Ако коньтъ му струва хиляда, то и булката му струва два града.

12. И конь може и волъ може, но ако Богъ поможе.

У Шапкарева¹ „И я можа и коин можит, ама кога Госпот не помозвит (шчо да се чинит!)“.

Шапкаревъ обяснява тази пословица така: колкото и да се трудиме да свършиме нѣкоя голѣма работа, ако обстоятелствата и други условия, отъ Бога зависещи, не ни съдействуватъ, ние не можемъ да сполучимъ въ предприятията си — напраздно ще се трудимъ. Тази пословица, казва Шапкаревъ, е взета изъ старитѣ исторически пѣсни, възпѣвали срѣдновѣковнитѣ юнаци-херои².

13. Конь по зжбитѣ се познава колко му сж годинитѣ.

Наистина, казватъ, че годинитѣ на коня сж въ зобѣта му, т. е. когато се храни коньтъ добре, той е все младъ; но джамбазитѣ не обръщатъ внимание на тази оценка, и тѣхното вещо око се произнася за годинитѣ на коня по зжбитѣ, както това се обясни по-горе.

14. На харизанъ конь зжбитѣ се не гледатъ.

У Шапкарева: „На аризаниот коин не му се гледат зжбитѣ“ (за да се види дали е млат или стар — Охридъ).

Шапкаревъ тълкува пословицата така: „Подарѣцитѣ да приемаме съ благодарение безъ да забелязваме дали били тѣ такива или онаквива, т. е. добри или лоши“. И той привежда сравнителната пословица „Шчо дошло, добре дошло“, като добавя: „Принесено ни въ даръ да го приемаме съ благодарностъ, а да се не отказваме отъ него, каквото и да е то, малко или голѣмо, добро или не дотолкова“ (вж. Пословици и пословични изрази отъ Македония, брой 609 и 1120 ц. с.).

Тази пословица допълня горната, въ която се казва, че коньтъ се познава по зжбитѣ на колко е години, обаче при по-

¹ Сборникъ за нар. умотворения и пр. Фолклоръ отъ Стоилова. Издание Б. А. Н.

² СНУН кн. XXXVI. Фолклоръ подъ редакцията на А. П. Стоиловъ. Издава Б. А. Н., стр. 225).

даръкъ на конь или какъвто и да било предметъ не трѣбва да се взира дарениятъ и да се изказва недоволенъ отъ този даръ, който му е направенъ отъ нѣкого, споредъ неговитѣ сили или споредъ неговата преценка, какъвъ трѣбва да бжде този даръ.

15. Конь и ноше вижда.

Тази поговорка е просто една констатация, че и въ най-голъмата тъмнина ноше коньтъ — поне добриятъ конь — вижда пжтя и не само пжтя, но и когато има нѣкакво препятствие, яма, ровъ, камъкъ, дънеръ и пр., той почва да прѣхти и да предупреждава яздача си за тази спънка, която последниятъ не може да забележи.

16. Коинот сам си умнозвит зобта (Охридъ) № 456 у Шапкарева.

Ш. тълкува пословицата така: „Добритѣ и трудолюбиви слуги или които и да сж други работници чрезъ трудолюбието и усърдието си доказватъ, че заслужватъ да имъ се повиши заплатата, следователно и господаритѣ имъ я повишаватъ.

Ш. привежда въ допълнение на тази пословица друга — № 1070.

17. Харниот коин сам си артерисвит зобта — Охридъ.

Това ще каже, че добриятъ конь си изработва (артардисва си), т. е. умножава, уголъмява своето право на повече зобъ, отколкото „нехарниот коин“.

18. Харниот коин и под лош чултар се познаят — (Охридъ Ш. № 1069).

Ш. тълкува пословицата така: „Достойниятъ човѣкъ не се препоръчва съ вънкашнитѣ си украшения, а съ вътрешнитѣ си душевни добродетели и умствени качества“.

19. Койнот само от стопанското си око се дебелит (Ш. Охридъ, № 454).

Ш. тълкува така: „Когато стопанътъ самъ непосредствено, макаръ и повърхностно, нагледва работитѣ си, тия тогава напредватъ“. Тази пословица е сходна съ „Едно око стопанско струва повече отъ две рже слугински“.

И за да допълни мисълта си, Ш. се позовава на други пословици: № № 94 и 95.

— Волкот по наржчано не яде или Волкот сам си вършит работата, та за то му е дебел вратот — Охридъ.

И Ш. пояснява: „Който иска да свърши сигурна работа, той не я повѣрва другиму, а самъ се залавя за нея, та си я свършва сполучливо“.

20. Не кривит койнот от ухото — Охридъ— Прилѣпъ (Ш. № 631).

Ш. тълкува „Отъ малко повреди нещж и да зная“.

21. От псойсж койн плоча сакат — Охридъ (№ 729, Ш.).

Ш. казва: „Иска да вземе нѣщо, макаръ и нищожно отъ длѣжникъ, който нѣма свършено нищо“. Ш. сравнява тази пословица съ друга (№ 710).

— Отъ должнего врешче — плева (земи). — Охридъ.

И пояснява: отъ длѣжникъ, който не си плаща или не може да си плати честно дълговетѣ, задоволи се ако малко нѣщо да отскубнешъ срещу дължимото ти. Или ако не можешъ да вземешъ много, вземи колкото ти е възможно да вземешъ.

Тукъ Шапкаревъ привежда пословица:

22. Шчо да му бариш трагитѣ (на койно), по арно брой му и ребрата — Костурско (№ 1119).

— Вмѣсто да пуцишъ конь да пасе свободно, та да надебелѣе отъ напасване, а като затича нѣкжде да търчишъ после по него да го диришъ и да не можешъ да го найдешъ, предпочително би било да го държишъ вързанъ, па макаръ да отслабне дотолкова, щото да му се броятъ и коститѣ.

23. Ясъ зжтъ, ти зжт (ако сме) койнот без зоб би останал (№ 1147).

— Когато въ едно домакинство, фамилия, или общество се вмъкне несъгласие и раздоръ, тогава пострадватъ отъ гладъ и подчиненитѣ му членове.

Добритѣ коне носятъ турското название атове. За атове има нѣколко пословици, които въ успоредици срѣщаме и въ турския пословиченъ фолклоръ. Тукъ ще поменемъ само нѣкои отъ тѣхъ.

24. Добъръ конь се продава и подъ лошъ (съдранъ) чулъ. — Хубавъ конь и на яслитѣ се продава. — Добъръ конь и подъ съдранъ чулъ личи. (Пословици у Герова).

Тълкуването на тѣзи пословици е ясно. То обозначава, че нѣма нужда да водите конь на панаиръ или на пазаръ, за да се продава, тъй като веднажъ виденъ отъ вещь око, коньтъ самъ се препоръчва, и чультъ му да е съдранъ, пакъ той личи.

25. Който язди чуждъ конь, на срѣдъ пжтъ пешъ трѣгва. — Чужди конь и срѣдъ вода се взема (Геровъ).

Едно доказателство, че коньтъ всѣкога може да бжде взетъ назадъ отъ своя стопанинъ и, че този, който се надѣва на чуждъ конь, може да остане и въ най-голѣмата си нужда безъ конь.

26. Далъ ли си конь кирия, не питай кой го язди (Геровъ).

Пословицата означава, че веднажъ нѣщо дадено подъ наемъ, особено ако това е станало безусловно, наемателътъ може да го употрѣбява по свое усмотрение, разбира се, като носи отговорността за туй употрѣбение.

27. Зобъ въ коня се не губи (Геровъ).

Зобъта всѣкога може да ползува коня и да го направи по-цененъ вследствие на доброто охранване, засилване и заглѣстяване.

28. Гледай конь стопански, язди го душмански (Геровъ).

Ще каже, важното е да гледашъ, да хранишъ, да тимаришъ коня и да се грижишъ за него като добъръ стопанинъ. Колкото за язденето при такова условие нѣма какво да се безпокоишъ и като го яздишъ най-засилено — душмански.

29. И на конь булката не се знае коя е (Геровъ).

Пословицата е характерна. Тя дава да се разбере, че и да е трѣгнала за момковата кжща, момата или булката по една или друга причина може да се отзове въ други домъ. Народнитѣ пѣсни раправятъ не за единъ случай грабване на булката въ този моментъ, когато тя се е упжтила пешъ или съ конь за кжщата на момковитѣ родители. Има пѣсни, въ които се разказва, че невѣстата, която била омжжена по-напредъ и мжжъ ѝ отсѣтствува деветъ години, се връща и я взема отъ кжщата на тогозъ, който се е вѣнчалъ вече съ нея.

30. Жена съ голѣмо чело, а конь съ голѣмъ гьоюзъ (Геровъ).

Значи: Гледай жената да бжде умна, а коньтъ да бжде съ широки гърди, защото той тогазъ е и силенъ, и развитъ физически. Както се каза по-горе, джамбазитѣ обръщатъ голѣмо внимание на гърдитѣ на коня.

31. Отъ атъ на магаре. У Шапкаревъ № 743:

— Отъ хат (слезе) та на магаре (вахна) — Охридъ.

Ш. тълкува: отъ най-висока степенъ що е занимавалъ, слѣзе на най-низка. Къмъ това тълкуване трѣбва да се добави, че пословицата означава всѣко едно унижение, което претърпява нѣкой въ живота.

32. Атъ¹⁾ има, мегданъ нѣма.

Навѣрно преводъ отъ турската: Ат вар мейдан йок. Така казва онзи, който е проникнатъ отъ голѣма енергия и иска да върши известни хубави дѣла, обаче условията на живота не му допускатъ да пристѣпи къмъ сбждването на тѣзи хубави дѣла.

33. Атоветѣ се ритатъ, магаретата теглятъ.

Сжщата пословица у Шапкарева:

— Се ритат атоитѣ, а одеваат магаринята (№ 892 — Прилѣпъ).

Ш. тълкува: Вследствие на разпритѣ между първитѣ хора, голѣмцитѣ, пострадватъ невиннитѣ сиромаси, долната класа люди“.

34. Атоветѣ играятъ, магаретата траятъ.

(Турски: Атларъ тепиширѣ ешеклерѣ чекерѣ).

¹⁾ Атъ. Въ турскитѣ речници на Бекиръ Сами и други думата атъ, простотурска, се тълкува като конь за яздене и за товарене: Бинек атж, кошу атж, араба атж и пр. Атъ се противопоставя на кжсракъ, т. е. кобила. Ще каже атъ е мжжи конь. Сжщо — у Ханджери. У Герова: ат — т. е. непревитъ конь, бедухъ, пастухъ; жребецъ, конь.

Колкото за думата бейгиръ, често употрѣбявана въ говоримия турски езикъ, тя споредъ повечето турски речници произлазя отъ персийската баргиръ. Баръ ще каже юкъ, т. е. товаръ, гирифтень ще рече държи, подига, т. е. баргиръ — който носи, който вдига товаръ. Думата бейгиръ се тълкува въ турскитѣ речници повечето като конь, който се употрѣбява за товарене, за возене разни товари, за саки и пр. Бекиръ Сами бей поддържа, че бейгиръ е простотурска дума и не произлазя отъ персийската.

Мжжи конь-еркекъ атъ, дамазлжгъ атъ, се нарича още афжъръ, у насъ позната дума хайгжъръ (Бекиръ Сами).

Казва се преди всичко за случаи, когато голѣмци, особено чорбаджии, се разправят помежду си, каратъ се, а не обръщатъ внимание на това, че сиромаситѣ теглятъ, страдатъ и нѣма кой да имъ помогне. Пословицата има още значение, че увлѣченитѣ въ участие на голѣмскитѣ разправи сиромаси, когато първитѣ се споразумѣятъ, последнитѣ плащатъ съ своитѣ трудове за миналитѣ свади.

XIV Заклучения

Като завършвамъ настоещата обичайно-правна студия, длъженъ съмъ на първо мѣсто тука да изтъкна, че това е единъ опитъ, за да се изложи по възможность въ нѣколко очерки значението на българския юридически фолклоръ въ областъта на стопанско-правни отношения около коня.

1. Коньтъ отъ най-дълбока старина е привличалъ вниманието на българското обичайно право, и народътъ всѣкога е окръжавалъ съ грижи и любовъ този свой сътрудникъ въ селското стопанство, особено като превозно сръдство. Най-старото българско право, както се вижда отъ първитѣ наши правни паметници, сжщо така е гледало да уреди положението на коня и особено да го запази отъ кражби и въобще злоупотрѣбения въ разни случаи. Както „Законъ соудный людѣмъ“, сжщо и хрисовулитѣ ни даватъ нѣкои елементи, за да можемъ по тѣхъ да сждимъ за наличността на грижи около коня.

2. До колко високо е ценилъ качествата и стойността на коня нашиятъ народъ, се вижда и отъ редицата народни умотворения, въ които коньтъ се възхвалява като вѣренъ другаръ, като полезенъ сътрудникъ на поле и при пжтуване, та затова на неговото седло, на неговата юзда, на неговитѣ стремена се е гледало да се даде колкото се може повече прилика, хубость и украса съ разни накити. Златна юзда, позлатени стремена, всѣкакъ украсено окичено седло — това се излага и възпѣва въ пѣснитѣ, особено за коня на юнака. И самиятъ конь съ своята интелигентность, съ своята преданость, съ своята любовъ къмъ стопанина си, особено къмъ юнака, дава да се разбере, че е правилъ най-голѣми услуги въ негова полза. Не току-тъй народътъ е посветилъ и единъ день като особенъ празникъ на коня — Тодоровъ-день.

3. Около продажбата на коня въ най-старо време народътъ се е постаралъ да уреди много формули, благословии и обредности и публично да установи преминаването на стопанството отъ продавачъ на купувачъ. Голѣмиятъ интересъ, който представятъ тѣзи символи, формули и обредности, спрѣха по-особено моето внимание, та азъ ги изложихъ въ подробности. Тѣзи формули и обредности сж направили и правятъ продажбата на коня единъ формалистски тържественъ договоръ, ограденъ за сигурность съ публичность — съ участие и присѣствие на посрѣдници, свидетели и други, които сж улеснявали пазарлъка — сговарянето и които, най-последъ тържественото и решително рѣкоудряне, пили сж кръчмата и консумираната продажба. Тѣзи свидетели се считатъ единъ видъ като косвени участници и прѣки наблюдатели на договора-продажба, готови единъ день, ако би станало нужда да свидетелствуватъ по права Бога за това, което сж чули и видѣли.

4. Продажбата на коня е ставала и става обикновено на публичнитѣ панаири-пазари — старитѣ наши търгове. Сега тѣзи търгове за добитѣкъ носятъ названието сжръ-пазари, което буквално преведено ще каже говежди тържища, каквито ставатъ въ България въ много градове и села, нѣкъде годишно или дваждъ въ годината, нѣкъде еженедѣлно. Крайно е интересна и терминологията на формулитѣ, която се употребява както въ време на пазарлъка (уговарянето), тъй сжщо и следъ заключването му. Тукъ ние се срѣщаме съ думитѣ: джамбазинъ, копой, барацисване, хаирлжцисване и благословиитѣ: хайде хаирласж олсунъ, хайде хаирини гйор, хайде парадан хаир гйор, сенда малдан хаир гйор и пр. и пр. Ние се спираме върху всички тѣзи термини и изрази, защото тѣ иматъ въ случая дълбокъ смисълъ. При това подчертаваме, че ако и да е турска тази терминология, това не означава турския произходъ или характеръ било на обстановката, било на разнитѣ моменти, при които се извършва продажбата на коня, било най-последъ, че понятията на терминитѣ около тази продажба не сж наши, български, обичайни. Нашата аргументация е, че турскитѣ термини сж измѣстили сжществуващитѣ български изрази и думи за понятия познати народу.

5. На нѣколко мѣста въ тази студия азъ съпоставихъ нашитѣ обредности и формули при продажбата на коня съ

подобнитъ други, особено въ Бретань (Франция), гдето намърваме голъми прилики между нашитъ тръжни обичаи и бретанскитъ. Това ограничено сравнение никакъ не изключва подобното и съ други близки и далечни страни, дето сжръ-парзитъ, джамбазитъ, тържественитъ формули и обредности, сжщо така не сж липсвали и понѣкжде и сега още не липсватъ.

6. Дадохъ мѣсто и на нѣкои народни умотворения, за да се посочи на първо мѣсто, какъ народътъ е тачилъ и възпѣвалъ коня, било като сътрудникъ въ селското стопанство, било като драгоцененъ другаръ на юнака въ неговатъ походи и приключения, било като съветникъ, какъвто въ нѣкои случаи народътъ величае враня коня, бърза коня, коня вихрогоня, коня шарколия, галенъ съ взевъзможни мили названия.

Отъ народнитъ пѣсни, които възхваляватъ най-много коня и въ които ние срѣщаме нѣщо като епопея за подвижитъ, извършени отъ нѣкои юнашки коне, ние срещнахме най-много въ македонскитъ пѣсни, издадени въ Загребъ още преди 70 години, отъ бр. Миладинови. Това сж пѣсни български — бисери въ нашия народенъ епосъ.

7. Особена рубрика ние поставихме на пословицитъ за коня и около него, тъй като въ тѣхъ се срѣщатъ не само характерни сентенции, които очертаватъ най-вѣрно значението и стойността на коня, но още защото въ пословицитъ се обясняватъ стопанското отношение, а нѣкжде и юридическитъ отношения около продажбата на коня.

8. Съ тази обичайно-правна студия искахъ да направя единъ опитъ, за да изтъкна високата стойностъ на нашия юридически фолклоръ въобще и за коня особено. Не съмъ мислилъ дори за изчерпателностъ, ако и да се постаряхъ да дамъ по възможностъ повече данни и подробности по предмета, на който посветихъ тѣзи си очерки. Главното нѣщо, което ме въодушевяваше въ настоящата работа, бѣше да поставя начало на изучаването на юридическия фолклоръ и ще ми бжде извънредно драго, ако видя други изследователи да се занимаятъ съ тази богата целина въ голъмата областъ на народното обичайно право.

